

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

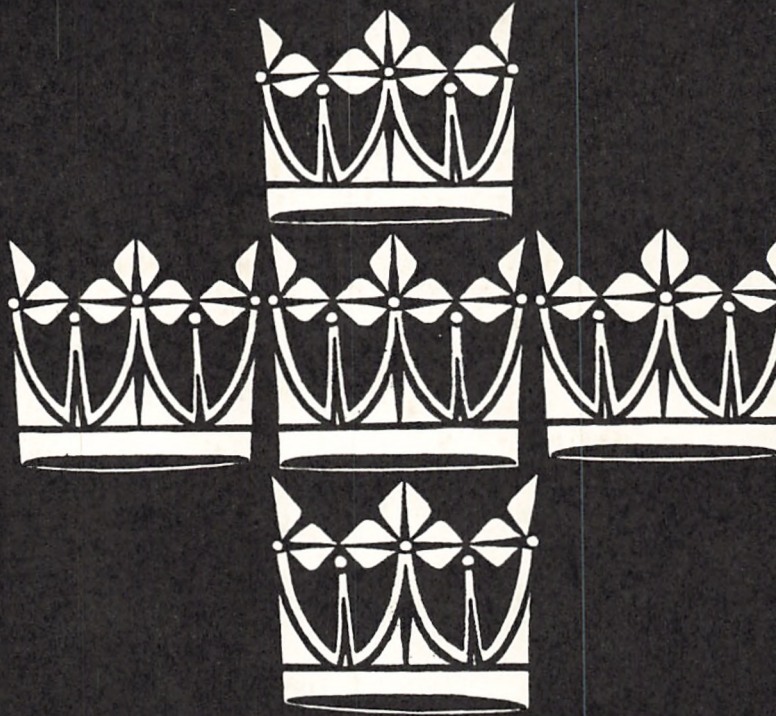
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. G. U. Scheffer:	
Svensk heraldik i den akademiska undervisningen, i dissertationer och i den populärvetenskapliga litteraturen under 1700-talet II	257
O. H. M. baron Haxthausen:	
Tretten middelalderlige sigilstamper	267
Hans Schlyter:	
Gustav Vasas gravmonument i Uppsala domkyrka	273
Jan Raneke:	
Svenskt medeltidsvapen tinkurdokumenterat på tyskt klaffbord	277
Peter Bondesen:	
Frederik II's rigsvåben fra ca. 1563	279
Esbjørn Hiort:	
Skjoldefrisen i Ringsted – og de manglende våbener	285
Heraldica varia	298
Heraldisk litteratur siden sidst	300

Svensk heraldik i den akademiska undervisningen, i dissertationer och i den populärvetenskapliga litteraturen under 1700-talet II

Av C. G. U. Scheffer

*Fortsättning från HT nr 32, 1975
Heraldiken i den akademiska undervisningen*

Uppsala universitetet

REDAN så tidigt som år 1719 föreläste professorn i historia Lars Arrhenius om ars heraldica vid Uppsala universitet.¹⁾ Något samband torde väl finnas mellan denna föreläsningsserie och den omständigheten att en heraldisk avhandling samma år ventilerades vid universitetet. Dess titel var »Dissertatio historico-politico insignia gothorum leviter adumbrans«. Den försvarades av östgöten Andreas Schörling. Dennes arbete kan närmast karakteriseras som en osjälvständig rudbeckiansk produkt med allt vad därtill hör av fantastiska etymologier. Först kommer en utläggning om dissertationens egen titel. Efter en förklaring av ordet insignia härledes »Gothorum« från Gaut (Odin), Gut (gosse) eller Gautir (gåta) »teste clarissimo Rudbeckio«. Sverige skildras som göternas stamort, där vapnets bruk först uppstått (s. 11). Enligt vissa lärda skulle sådana ha funnits redan före syndafloden och

under antiken ha ärvts från släkte till släkte. Att närmare ingå på avhandlingens teorier om de gamla göternas vapenbild i strid, draken, och i fred, lammet, ävensom dess redogörelser för de speciellt götiska svenska provinernas vapen eller riksvapnet torde under antydnda omständigheter inte vara av nöden. Likheten med Peringskiölds Inledning till den svenska adelns historia²⁾ är påtaglig. Schörlings avhandling är emellertid en av de få, som pläderar för de rudbeckianska idéerna. Tvärt emot vad man skulle förmoda är dessa rätt lätt räknade. Man hade lärt sig att citera Rudbeck utan att därför försvära sig åt hans tro.³⁾

Preses vid Schörlings disputation var emellertid inte som man kunnat förmoda Arrhenius utan professor skytteanus Johan Hermansson. Detta får väl dock endast uppfattas som ett tecken på den gamla friheten att välja preses. Det synes för övrigt ha varit särskilt eftersträvat att få professor skytteanus som preses.⁴⁾ En

annan avhandling under professor Hermansson var C. J. Brehmers förtjänstfulla »Dissertatio historico-politico de regalibus regni sueo-gothici« år 1733.⁵⁾ Det är vårt första bidrag på området. Till avhandlingen är fogad en kopparsticksplansch av riksregalierna, utförd av akademigravören Jonas Silfverling.⁶⁾

När den mångsidige professorn Johan Ihre på 1740-talet tog sig an även heraldiken, visade sig detta i tillkomsten av ett par goda avhandlingar. År 1740 ventilerade Olof Celsius d. y. under Ihres presidium den som epokgörande betecknade avhandlingen »De dignitate ducale in Suecia«.⁷⁾ Sjätte paragrafen (s. 26—30) handlar om hertigarnas vapen. — Först konstaterar Celsius att de äldsta hertigvapnen visade lejonet över tre strömmar och detta inte endast för medlemmar av Folkungaätten. Till detta i sin senare del ej hållbara påstående har han förletts av en av Peringskiöld kompletterad bild, troligen utförd efter ett löst fragment av ett sigill, som kan ha tillhört någon av Birger Jarls söner men ej såsom Peringskiöld uppgett Guttorm Jarl.⁸⁾ Därefter följer en redogörelse för ytterligare några medeltida hertigvapen. Sedan återges in extenso sköldbrevet av år 1557 för hertig Johan på furstendömet Finland. I detta förekom en för frågan om landskapsvapnens tillkomst upplysande passus, att de »landh och lähn udi Finlandh«, som givits Johan, »med Skiöldh, Waon och Skiöldemerkie, till thenne tijdh icke försedde warit hafwe, som thet sich borde«, varför ett vapen för furstendömet fastställdes. I avslutning härtill meddelas i dissertationen, att sedan landskapsvapnen slutgiltigt fastställdes av den i heraldi-

ken mycket förfarne konung Johan, fördes dessa av hertigarna »cum insignibus gentilitiis suae stirpis conjunctis« (sic!). På hertig Karls mynt fanns således som kännetecken för hertigdömet: Södermanlands grip, Värmlands örn och Närke's pilar.⁹⁾ Samma vapen använde hertig Karl Filip. — Även om Celsius fortfarande anknyter till vissa äldre föreställningar, så är hans framställning till sin karaktär saklig och grundad på urkundsmaterialet.

Vid sidan av Ihre fanns även en docent i heraldik, den ende akademiske specialläraren i detta fack genom tiderna i vårt land. Detta vittnar onekligen om den betydelse som på denna tid tillmättes ämnet vid universitetet. Därtill hade den lärde mångfrestaren Johan Törner (1712—1790) utsetts år 1746.

Om tidpunkten för Törners utnämning finns överensstämmande uppgifter. Törner själv förklarar i ett Curriculum vitae (Linköpings stiftsbibliotek, B 36):

»1746 blef jag docens vid Academien uti jure publico & Heraldiken«.¹⁰⁾ Det program, varmed Filosofiska fakultetens dekanus professor P. Ekerman tillkännagav Törners utnämning till docent, är daterat den 5 oktober 1746. Den passus som anger hans ämnesområde lyder: »Hunc itaque Magistrum Legentem doctissimum et humanissimum, qui vobis, AMICISSIMI JUVENES, in Jure publico Germaniae, vel in Arte Heraldica tractanda et inculdanda instar fidi Achatidis, aderit, in posterum frequentes et faventissimi auscultate«.¹¹⁾ I Filosofiska fakultetens memorial, daterat den 19 november 1747, förklaras Törner vara docent i heraldik från 1746.¹²⁾

Törner slutade som förste teologie lektor vid Linköpings gymnasium och prost i Skeda. Med för frihetstiden typisk mångsidighet hade hans intresse pendlat bland annat mellan naturalhistoria, matematik och teologi. Speciellt intresserad var han av fyrverkeri och heraldik.¹³⁾

Om det Törner utträttat under docenttiden ger hans levernesbeskrivning ej nämnvärt besked. Efter att ha angett året för sin docentutnämning tillägger ha emellertid: »men hölt och collegier i åtskillige andra vetenskaper«. Av ett brev från kanslirådet Erik af Sotberg till lagmannen greve G. L. Stenbock (Ericssbergsarkivet, Riksarkivet, Stockholm) framgår att heraldiska föreläsningar verkligen hållits i Uppsala i mars 1751. Föreläsaren kan — såsom Anders Grape framhållit — svårigen ha varit någon annan än Törner.¹⁴⁾

Det är även möjligt att fastställa dessa föreläsningars karaktär. Ett delvis konceptartat manuskript av Törners hand »Systema heraldicum« finns bevarat.¹⁵⁾ Det är avfattat på latin och utgör ett 40-tal blad, mestadels i folio. Det ger en strikt framställning av den heraldiska systematiken och terminologien. Törner framträder som en uppsaliensisk introduktör av de klassiska heraldiska auktorer som Lagerbring samtidigt presenterade i Lund (Heraldisk Tidskrift nr. 32, 1975, s. 65). Men medan Lagerbring i sina heraldiska föreläsningar förblir professorn i historia framstår Törner som heraldisk tekniker av tämligen abstrakt karaktär.

Året efter Törners utnämning framlades en avhandling »De natura insignium cum applicatione ad insignia nobilitatis svecanae«, författad av Erik Galle och ventilerad den 14

mars 1747 under Ihres presidium. Ämnet för denna avhandling faller helt inom heraldikens teoretiska del. Systemet åskådliggörs med exempel hämtade från den svenska adelns vapen. Den anmäldes i Salvius lärda tidningar den 9 april. I recensionen framhölls bland annat: »Auctor till denna disputation har således haft all möda ospard, som nogsamnt rönes därav, att han icke allenast upptagit vid förekommande mål alla exempel av våra svenska adeliga vapen, utan ock försvenskat alla konstorden, som utan tvivel kostat honom stort omak, emedan ingen svensk före honom, så vida kunnogt är, skrivit något i denna vetenskapen«.

En förmodan att Törner medverkat vid utarbetandet av denna avhandling kunde synas ligga nära till hands, då Ihre inom heraldiken främst torde

Docenten i heraldik vid Uppsala universitet Johan Törner. Oljemålning av Magnus Hallman 1762. Stifts- och landsbiblioteket i Linköping. (Foto Svenska porträttarkivet, Nationalmuseum).

ha intresserat sig för de historiska frågorna. Detta är emellertid av skäl, som nedan skall närmare angivas, ingalunda säkert och vilken roll Törner spelat i sammanhanget är ovisst.

När Galle följande år (1748) skulle framlägga den andra delen av sin avhandling, hade en intressekonflikt uppstått. I företalet berättade han, att hans tanke varit, att ej offentliggöra den senare delen, sedan i Stockholm under föregående år ett arbete benämnt »Inledning till heraldiken« utkommit, vilket skedde några månader efter den förra delens utgivande.¹⁶⁾ Slutligen hade han dock blivit övertalad därtill av sina vänner.¹⁷⁾

Det arbete som Galle åsyftade hade till författare Carl Hildebrandsson Ugglas. Det måste onekligen ha varit Galle ett streck i räkningen att en så likartad skrift skulle utkomma så nära inpå hans avhandling.¹⁸⁾ Båda hade vinnlagt sig om att översätta de främmande fackorden till modersmålet. Ugglas Inledning var därtill författad på svenska.¹⁹⁾ Den var även mer populärt hållen och kom därför att på ett helt annat sätt uppmärksammas än Galles latinska dissertation. Även Ugglas hämtade exempel för sin framställning från de introducerade familjernas vapen. När Ugglas emellertid i företalet anmärkte: »At upteckna fleres, eller ock hwars och ens namn, utur Wapn-Boken, som widare til exempel kunde wid §§ tiena, har blifwit en onyttig widlöftighet; ty när man litet tittat här uti, är lätt för hwar och en at finna sig i dymål«, tycker man sig ana en förtäckt polemik mot Galle, vars avhandling byggde på en så fullständig exemplifiering som möjligt.

Prioritetsfrågan bör kanske icke tillmätas alltför stor betydelse. Sammanfattningsvis må dock konstateras, att första delen av Galles avhandling ventilerades den 14 mars 1747 och anmäldes i Lärda tidningar den 9 april, varvid arbetet betecknades som det första i sitt slag i vårt land. Den 23 april anmäldes sedan Ugglas arbete, som sades vara »wid slutet af nästledit år hos Petter Jör. Nyström af trycket utkommen«. Galle måste dock ha varit säker på sin sak, då han i förordet till andra delen av sin avhandling gjorde ett så bestämt uttalande om tryckåret för Ugglas arbete.

Riktigheten av Galles uttalande synes även i allt väsentligt få sin bekräftelse av Törners dagbok 1741—50.²⁰⁾ Under september till november 1746 vistades Törner och Ugglas i Stockholm men tycks ha återvänt till Djula omkring den 10 i sistnämnda månad. Törner berättar i sin dagbok: »Innan wi reste, hade wi lemnat Hr Ugglas heraldik på trycket, derföre reste jag åter igen den 15 til Stockholm & lät draga af det första arket, reste så til Upsala den 24 (ändrat från den 17) at få programet såsom M:r Docens, logerade hos prof. Grönval. Den 19 (fel för den 26?) åter til Stockholm, medan jag war borta, drogs det andra arket af, derföre blefwo deri tryckfel. Den 27 reste jag åter til Julia«. I mars 1747 skriver Törner: »Kom Hr Ugglas hit (till Uppsala) at helsa på mig & conferera om sin bok, med hwilken wi drogos (från den 10) till den 13, då han reste her ifrån«. Slutligen kommer en anteckning den 1 maj samma år: »Skref jag bref til Hofrådet Menden i Leipzig, på Latin & recenserade der i Hr Ugglas heraldik«.

När allt kom omkring gällde konflikten dock endast vem som först behandlat ett ämne, som i och för sig kunde göras till föremål för flera framställningar. Säkerligen hade båda arbetat vid sidan av varandra. Sammanträffandet får därför kanske endast uppfattas som ett tecken på det ökade intresset för heraldikens teoretiska del vid mitten av 1700-talet.

Hade Törner intet att skaffa med Galles avhandling, så är det å andra sidan så mycket säkrare, att han spelat en avgörande roll vid tillkomsten av Ugglas handbok. Törner var nämligen under flera år Carl Ugglas informator. Den sistnämnde var endast 21 år, då han utgav sitt arbete. Att Ugгла vid dessa unga år kunde prestera ett så moget arbete torde ha sin förklaring i det stöd som han fick av sin informator.²¹⁾

Törner innehade närmare bestämt i åtta års tid, från februari 1739 till in på år 1747, denna informatorstjänst. Med Carl Ugгла företog han under åren 1741—43 en vidsträckt Tysklandsresa med längre uppehåll vid universiteten i Helmstedt, Leipzig och Halle samt besök på en mångfald andra orter. Den frågan inställer sig då, om det kan tillskrivas informatorns inflytande att Ugгла blev en banbrytare inom heraldiken. I så fall får det ju sägas att Törner, trots avsaknaden av egna tryckta arbeten, dock gjort en märklig insats till heraldikens fromma. Nyss har påvisats hur Törner var Ugгла behjälplig vid tryckläggningen och korrekturläsningen av hans bok och även ingående konfererat om densamma. Det bör emellertid betonas att Ugglas bok inte är någon svensk översättning av Törners *Systema heraldicum*. Dock

förekommer i Törners manuskript talrika hänvisningar till Ugglas illustrationer till Inledning till heraldiken, vilket tyder på ett nära samarbete även i fråga om bildmaterialet. Ej sällan förekommer notiser i Törners dagbok, som visar att han bistått och väglett Ugгла i heraldiska ärenden. Endast några exempel skall anföras: 1746 13/9: »woro wi i Wålinge kyrkja & skrefwo af alla antiquiteterna, som Hr Ugгла wil gie åt colleg«. 1747 19/5: »Bref til Hr Ugгла med upsats til inlaga för honom at bli blasonör«. (De sista nio orden med tacygrafi.) 1748 23/3: »Skickade jag til Hr Ugгла några Diviser, efter begäran, hka de wille ha til Ridдарne at wälja i. Han hade wid samma något at göra«. 1748 2/10: Rådde jag Ugglan til at arbeta på Svecia antiqva Dahlbergs, det han strakst började«. (Mest tacygrafi). — På motsvarande sätt har Carl Ugгла i sin resedagbok (Nordiska museet) infört ett flertal heraldiska iakttagelser av vitt skilda slag från Tysklandsresan. Svaret på frågan varifrån Ugгла fått sina heraldiska insikter blir, att dessa i största utsträckning bibragts honom av Törner samtidigt som man tidigt hos Ugгла kan spåra både självständighet och pedagogiskt handlag.

Carl Ugгла visade sig senare även mäktigt ett självständigt författarskap. År 1760 utgav han en avhandling om trekronorsvapnet.²²⁾ I november samma år framlade han en »Afhandling om Wapnens indelning och deras mångfaldighet« i tidskriften *Den svenska Mercurius*, där tre år tidigare Anders Schönbergs »Anmärkingar wid Heraldiquens Öden i Swerige« blivit införda.²³⁾ Ugгла var även sysselsatt med att utarbeta en alfabetiskt

uppställd heraldisk handbok.²⁴⁾ Mest känd är han som utgivare av sin bekanta rådslängd.

Redan under det svenska ordensväsendets instiftelsesår 1748 försvarade Henrik Rosenstierna under Olof Celsius' presidium avhandlingen »De ordinum equestrium in Svecia usu antiquo et hodierno«. Av titeln framgår att avhandlingen omfattade den då allmänt rådande uppfattningen om vårt ordensväsendes medeltida ursprung.²⁵⁾ Innehållsförteckningen redovisar sålunda parallellfallen »Antiquus Ordo Seraphinorum — Ordo Regius Seraphinorum renovatus« och »Ordo Antiquus Ensiferorum — Ordo Regius Ensiferorum renovatus«.

Nästa vid Uppsala universitet utkomna heraldiska avhandling var den år 1758 under Ihre ventilerade dissertationen »De insignibus serenissimae familiae Wasiacae« med Anders Brauner som respondent.²⁶⁾ Det är den första monografien över ett svenskt släktvapen.²⁷⁾

Raden av heraldiska dissertationer vid Uppsala universitet under 1700-talet avslutas med »Observationes circa originem insignium nobilitatis svecanae« under professor Erik Michael Fant år 1787 med Karl Thyse-lius som respondent. Detta arbete på endast tio trycksidor i kvarto är en kortfattad, deskriptiv framställning av den svenska heraldikens uppkomst och utveckling. Avhandlingen gör ett rätt ytligt intryck. Dess bästa avsnitt är det som bygger på Lagerbrings heraldiska undersökningar för rikshistorien. Dessa har säkert — trots den alltför stränga bedömningen av det rörliga momentet i medeltids-heraldiken — bidragit till en mer nykter uppfattning om heraldikens uppkomst över huvud taget.

Författaren konstaterar således att de antika vapnen var så enkla och utan inre mening, att de inte kunde beaktas i detta sammanhang. Först under »den eljest så mörka medeltiden«, närmare bestämt på Henrik Fågel-fångarens tid, uppkom både bruket av vapen och vetenskapen om desamma.

I Sverige började vapen användas under 1100-talet, men det var då inte fråga om släktvapen utan endast om personliga sköldemärken. Exemplet är som nyss framhållits tagna från den kända framställningen i Lagerbrings Svea Rikes historia, med vars tillhjälp även tidpunkten, då vapnets bruk förmenas tidigast ha vunnit stadga i vårt land, sättes till först omkring år 1250. Därefter berörs bruket att med bortläggande av fädernevapnet upptaga ett förnämligare modernevapen. Detta visade enligt författaren ostadigheten i de äldre tidernas doktriner, vilket var en av Lagerbrings teser. I anslutning till Lagerbring uppräknas sedan de äldsta bevarade sköldebrev och påpekas att sådana även utfärdades av riksföreståndare. Det omtalas att Sten Sture d. ä. gav sitt eget vapen åt sin vän Hemming Gadh.²⁸⁾

Efter en kortare utflykt på den internationella heraldikens område, varvid skrafferingens införande av Vulson de la Columbiere särskilt noteras, återvänder författaren till svenska förhållanden och omtalar de betydande händelserna fram till sin egen tid. Dessa var främst Erik XIV:s införande av grev- och friherreskapen samt riddarhusets instiftande. Först under Fredrik I:s av fred välsignade regeringstid hade dock heraldiken nått sin fulla blomstring. Uttalandet kan te sig kuriöst, om man betänker,

att den heraldiska konsten med raska steg gick mot sitt djupaste förfall. Författaren torde emellertid ha tänkt på det uppsving som den heraldiska litteraturen tagit vid denna tid. Avhandlingen slutar även med en hyllning till sin egen tids förtjänta män, matrikelförfattare som Schönfeld, Stjernman och Rehbinder, utgivare av vapenböcker som Cedercrona och Carlskiöld samt skriftställare som Carl Ugglå.

Georg Wallins författarskap

I samband med Uppsaladissertationerna bör även de insatser omnämnas som Georg Wallin d. y. (1686—1760), bibliotekarie och teologie professor vid Uppsala universitet, utförde på det antikvariska området. Dessa föll under en period, då den litterära produktionen inom antikvitetsarkivet helt låg nere. Redan under sin Uppsalatid hade han utgivit arbetet (*Sigtuna stans et cadens*« (diss. 1729—32), i vilket intogs avbildningar av sigill för staden och dess gillen. År 1735 utnämndes han till superintendent på Gotland och 1744 till biskop i Göteborg. Under vistelsen på Gotland mognade hos honom tanken på att författa landskapets historia. I detta syfte samlade han ett omfattande material, som han dock endast delvis fick tillfälle att bearbeta.

Dessa hans *Analecta Gothlandensia* utgörs av tre folioband.²⁹⁾ I första bandet finns en år 1745 i Göteborg tryckt inledning, vari han redogjorde för arbetsplanen. Då han vid sin framskridna ålder inte kunde hoppas på att hinna med ett genomarbetat verk om Gotlands historia, hade han funnit det bättre att efter hand utgeskilda avsnitt, vilket han uttryckte i

en träffande bild: »Samma methode har jag til en del lärt på Gothland hwarest man sellan helst på Landsbygden inneslutat alla rum under et tak, utan gemenligen alt som tiden och lägenheten medgifwer bygger efterhand något litet i sender och upsetter nu en stufwa her, nu åter et annat år en stufwa der«. Han hade därför sammanfört inemot 150 »samlingar« under vissa titlar »och ligga de som materialier tilreds«. Efter företalet följer en alfabetisk lista på samlingarna.³⁰⁾

Wallins aningar skulle besannas och endast delar av hans Gotlandsverk har utkommit från trycket. Kapitlet om runstenar trycktes i Vetenskaps-societetens acta. Därefter utgav han 1747 ytterligare fyra kapitel som en första del av Gothländska samlingar.³¹⁾ Efter hans död ombesörjde en av sönerna en andra del av dessa samlingar.³²⁾

Ett av de år 1747 utgivna kapitlen handlade »Om Gothlands Wapn och Sigiller«. Det torde få anses typiskt för Wallins senare författarskap. Det kännetecknas av många vidlyftiga utvikningar, ofta med tydligt rudbeckiansk prägel. Det imponerar emellertid genom sin lärdom och iakttagelsernas mångfald. De ofta vittutsvävande teorierna föranledde honom på intet sätt att försumma urkundsmaterialet. Sin utredning om Gotlands vapen koncentrerade han till det centrala spørsmålet om vapenbildens omvandling från gumse till agnus dei.³³⁾

Sigillen indelade Wallin i fyra klasser, återgivna på lika många tavlor. Dessa grupper var landskapets, stadens, gillenas och andliga sigill. De utfördes i kopparstick av Carl Erik Bergquist.³⁴⁾ Inalles avbildades

36 sigill, en ganska rik skörd. Wallins planer på att utge sigillerna till allmänhetens kännedom sträckte sig dock vida längre: »Jag har eljest en anseelig samling af mindre Sigill, dem jag låtit afrita, och förtiena settas i den Femte och en ny Class: Men de höra icke hit til de Publique, utan äro mest privata. Doch ner framdeles i Historien komma at nämnas och omtalas, til exempel Borgmestare, Rådmän, Domare och Upsyngingsmän på Landet, Curati, Kyrkoherdar och Prester, med flera: så skal hwar och ens i listiden brukade wanliga Sigill, Insegel eller Bomerke, så mycket möjligt wara kan, bifogas i Trä eller Koppar stuckit.«³⁶⁾ Wallins arbete är den första utredningen om de olika sigillerna inom ett visst landskap.

Åbo akademi

Vid Åbo akademi ventilerades så tidigt som år 1706 en heraldisk avhandling »De insignibus nobilium« under professor Thorsten Rudeen med Bengt Granroot som respondent. Den förblev dock det enda livstecknet på området från universitetet för detta sekel. Avhandlingen håller sig helt inom heraldikens teoretiska del och nämner intet om svenska vapen.³⁰⁾ Den är obetydlig till omfånget (22 trycksidor i oktav) och några mer utförliga utläggningar kan den själfallet inte rymma inom en så knapp ram. Dissertationen är emellertid ej ointressant. Den är logiskt uppbyggd och utmärkes med tanke på forskningens dåvarande ståndpunkt av rätt väl avvägda omdömen.

I sammanlagt 8 §§ söker författaren reda ut de heraldiska grundbegreppen, såsom betydelsen av ordet insignia (från scuta insignita), olika

kategorier av vapen, deras beståndsdelar, färger och färgbeteckningar samt även frågan om vapnens bruk och uppkomst. Vad sistnämnda spörsmål angår, framhåller han, att de gamla folkens märken inte får sammanblandas med våra släktmärken, ehuru han medger, att de haft något liknande (aliquid similitudinis in eorum insignibus fuisse). Författaren anser sig således kunna fastslå, att heraldiken uppstått under 800-talet—1000-talet, att den dessförinnan varit okänd och att den blott brukades av de europeiska folken. Även om han därvid gör denna gamla företeelse ett, två eller tre århundraden äldre än i verkligheten, är det dock välgörande att finna en sådan uppfattning i en avhandling, som ligger mer än ett årtionde före Schörlings opus. Kanhända berodde detta på det hälsosamma avståndet från den rudbeckianska härden. Det är betecknande att författaren, förutom på några utländska auktoriteter, främst stöder sig på Johannes Schefferus arbete om trekronorsvapnet, vars sju första kapitel handlar om vapen i allmänhet.³⁷⁾

Noter

- 1) C. Annerstedt, Upsala universitets historia, 3:2, Uppsala 1914, s. 339.
- 2) Originalt till Peringskiölds arbete är förkommet. En avskrift finns emellertid bevarad: Genealogica 76, Riksarkivet, Stockholm. Antikvitetsarkivets signum Fh 27. På första sidan är antecknat: »Johan Peringskiölds Inledning eller Företal til des genealogiska wärck angående de Adelige Familierne i Sverige, afskrifuit efter det originalet, som finnes wid Riddarhuset af framledne assessoren Carl Ludvig von Schantz«. Avskriften utgör en häftad foliovolym på 138 sidor.
- 3) C. Annerstedt, a. a., s. 346.
- 4) Ibid., s. 344.

- 5) Se härom G. Cederström, *De svenska riksregalierna och kungliga värdighets-tecknen*, Stockholm 1942, s. 21.
- 6) Om denne se Emil Hultmark m. fl., *Svenska kopparstickare och etsare 1500–1944*, Uppsala 1944, s. 305 f.
- 7) C. Annerstedt, a. a., s. 344, utgår från att avhandlingen författats av Celsius och betecknar den som »kanske den bästa historiska disputationen, som hittills utkommit».
- 8) H. Fleetwood, *Svenska medeltida kungasigill*, del 3, Stockholm 1947, s. 11 ff.
- 9) B. Tingström, *Svensk numismatisk uppslagsbok*, Mynt i ord och bild 1521–1972, Stockholm 1972, s. 127 f.
- 10) A. Grape, *Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek*, del 2, Uppsala 1949, s. 654 f. På detta ställe av sin kommentar utreder Grape om Törner fått sitt docentförordnande på Ihres tillskyndan. Trots att mycket tycktes tala därför, visade en närmare undersökning att så inte torde ha varit fallet. Grape skildrar i fortsättningen Törners motigheter under de första åren på den akademiska karriärstegen. Törner var ursprungligen starkt orienterad åt de exakta och naturvetenskapliga disciplinerna. Tydligt är att Törner, sedan han blivit ratad som mathematicus, av sina inflytelserika vänner gjorts till humanist, varvid heraldiken åberopats för att stärka hans ställning på högre ort. Så sammanfattade Grape sin uppfattning i brev till mig den 8 juni 1948.
- 11) Törnerska släkt-archivet: ms. I. t. 22:1, Kungliga biblioteket, Stockholm.
- 12) A. Grape, a. a., s. 654; jfr C. Annerstedts anteckningar, U 40:40, s. 427, Uppsala universitetsbibliotek.
- 13) Om Törner se i övrigt J. A. Westerlund och J. A. Setterdahl, *Linköpings stifts herdaminne*, 1, Linköping 1919, s. 278 ff., K. R. V. Wikman, *Upplysningen och folktron*, Stockholms Tidningen, A-uppl., 29/10 1944 samt Johan J. Törners samling af widskeppelser med inledning och anmärkningar utg. av K. R. V. Wikman (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, nr. 15), Uppsala 1946.
- 14) A. Grape, a. a., s. 650.
- 15) Törnerska släkt-archivet: ms. I. t. 22:1, Kungl. biblioteket, Stockholm. Redan år 1948 hade överbibliotekarien, fil. dr Anders Grape vänligheten att rikta min uppmärksamhet på detta manuskript. – Manuskriptet omfattar 42 blad = 84 sidor, varav sidorna 1, 25, 60 och 84 är oskrivna. Innehållsförteckning på s. 22–24 och 49–54. Avhandlingen föreligger i kladd, s. 2–21 och 55–83. Det första partiet är renskrivet på s. 26–48.
- 16) Galle understryker detta mycket starkt i företalet: *Post meam dissertationem dico, idque ne quempiam turbet, quod titulis hujus libri annum proxime præteritum, nim MDCCXLVI, sculptoris forte negligentia, indicet.*
- 17) Jfr (Salvius') *Lärda tidningar* den 22 dec. 1748 nr 100, s. 398.
- 18) Adam Lewenhaupt, a. a., s. 511, räknade tydligen endast med att Uggla hade prioriteten att döma av ett uttalande om Galle: »Att han skulle ha rådfrågat Ugglas nyss utkomna arbete nämnes ingenstädes».
- 19) Genom ett misstag uppgav Adam Lewenhaupt, a. a., s. 510, antalet textsidor till 297. Ett så imponerande omfång har dock icke denna lilla handbok. I själva verket är den endast hälften så stor.
- 20) Törnerska släkt-archivet: ms. I. t. 22:6, Kungl. biblioteket, Stockholm. Dagboken omfattar resorna i Tyskland med Carl Uggla samt, efter hemkomsten 1743, vistelsen på Uggla-godsen Lasona, Djula m. fl., två Uppsala-sejourer (1744 okt.–dec. och 1747 febr.–1748 juni) samt en senare anställning i Fredrik Gyllenborgs familj (Stockholm och Uttersberg).
- 21) Jfr A. Lewenhaupt, a. a., s. 510.
- 22) C. H. Uggla, *Afhandling om Swea rikets urgamla Wapn De Tre Kronor*, Stockholm 1760.
- 23) G. Kjellin, *Rikshistoriegrafnen Anders Schönberg*, Lund 1952, s. 17 och 19, varav framgår att Uggla, Schönberg och Gjörwell hörde till en och samma vänkrets.
- 24) Två provblad till ett sådant »Heraldiskt eller Wapn Lexicon» har Uggla bilagt ett brev den 1 oktober 1770 till landshövding Daniel Tilas. Uggla säger sig deri vilja behandla alla slags vapen. Under bokstaven A anförs Adelsvapen och Adoptionsvapen. När han däremot påpekar att blasonering av varje släkts vapen varken är hans »höfva eller tanka», spårar man åter en förtäckt polemik mot Galles avhandling. Handskrift Ep. T. 13:2, Bref till Daniel

- Tilas, Kungl. biblioteket, Stockholm. – För upplysningar om Carl Hildebrands-son Ugglas produktion tackar jag Kammarherre Erik T: son Ugkla.
- 25) En omfattande och rikt illustrerad skildring av det svenska ordensväsendet före 1748 har lämnats av Karl Löfström i Sveriges Riddarordnar, Stockholm 1948, s. 97–236.
- 26) H. Gillingstam, *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden*, Akad. avh., Stockholm 1952, s. 123, där bl. a. Ihres och Lagerbrings tolkning av vasavapnet som en stormvasc (risknippa) omtalas. År 1745 hade Lagerbring i föreläsningar framfört tolkningen bardisan; se härom Heraldisk Tidsskrift nr 32, 1975, s. 64.
- 27) I en genealogisk avhandling »Schediasma genealogico-historicum, illustrem Trollorum gentem exhibens . . .« under Olof Celsius d. y. med E. L. Hydrén som respondent hade år 1751 gjorts en ansats i denna riktning. En paragraf ägnades åt sköldemärket och en tavla visade några exempel på vapenbilder.
- 28) Denna uppgift torde ha tagits från Messenius' *Theatrum nobilitatis*. Se vidare Gottfrid Carlsson, Hemming Gadh, electus i Linköping. Livgrenadjärföreningens skriftserie 9, Linköping 1945, s. 5 f. En källa, som i detta sammanhang förtjänar att omnämnas, är en vapenritning i en vapenbok (Antikvitetsarkivets signum H 16), troligen från 1500-talets slut, ingående i *Genealogica* 65: Tvenne vapenböcker, RA. Vid denna ritning är med en samtida hand antecknat: »Doctor Heming gaddz wapn aff gamle her Sten Sture giffuitt«. Senast har denna fråga behandlats av H. Gillingstam i uppsatsen *Den friherrliga ätten Kurcks ursprung* (*Genos* 35, Turku 1964), s. 32 och 35, samt i artikeln *Söblad i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, bd 18, Malmö 1974, spalt 6.
- 29) Kalmar läroverks biblioteks deposition i Kungl. biblioteket, Stockholm.
- 30) Samlingarna nr 26 och 27 behandlade epitafier, gravstenar etc. i Visby och i landskyrkorna, nr 121 privata sigill.
- 31) Jöran Wallin, *Gothländska samlingar*, 1, Stockholm 1747.
- 32) T. Andrae, *Minnesteckning över Georg Wallin d. y., Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886*, 45, Stockholm 1936, s. 464 f.
- 33) Omkring tvåhundra år senare fastställdes Kungl. Maj:t den 15 maj 1936 den ursprungliga vapenbilden på grundval av en utredning av professor Nils Lithberg. Undersökningen utkom posthumt i *Meddelanden från riksheraldikerämbetet* 1936, s. 5–19.
- 34) Om denne se E. Hultmark m. fl., a. a., s. 32 ff.
- 35) Jöran Wallin, a. a., s. 97. Några sådana sigillavbildningar intogs redan i denna del, s. 255 f. Självva samlingen ingår såsom omtalats under nr 121 i hans *Analecta*, 3, p. 1157–1179.
- 36) Denna avhandling skulle enligt Adam Lewenhaupt, a. a., s. 509, saknas på Kungl. biblioteket i Stockholm liksom annorstädes, varför han inte kunde yttra sig om den berörde svenska vapen. Det är riktigt att avhandlingen ej återfinnes i KB:s nominalkatalog. Emellertid ingår den i dcss okatalogiserade huvudserie av dissertationer. Endast dublettexemplar katalogiseras på respektive fack. Den finländske heraldikern Gunnar Clément har funnit ett exemplar av avhandlingen i Universitetsbiblioteket i Helsingfors och ämnar ägna densamma en mer ingående studie.
- 37) Ehuru Schefferus med utgångspunkt från numismatiskt material felbedömt frågan om trekronorsvapnets ålder och velat härleda detta från heden tid, representerade han dock den kritiska linjen inom svensk hävdaforskning.

Tretten middelalderlige sigilstamper

af O. H. M. baron Haxthausen

I SOMMEREN 1957 fandt et spændende kapløb sted på Axel-torv i Næstved mellem en gravemaskine og et hold arkæologer fra Nationalmuseet i København.

Gravemaskinen skulle grave ud til et underjordisk parkeringsanlæg, og arkæologerne ville samme sted undersøge fundamenter og andre rester af byens gråbrødrekloster.

Forhistorien og arkæologernes handicaps, bestræbelser og resultater er beskrevet af *Erik Skov* i artiklen *Næstved gråbrødrekloster* i *Nationalmuseets arbejdsmark 1959*.

Blandt fundene ved udgravningen var tretten middelalderlige bronze sigilstamper — eller rettere stumperne af tretten signeter, for flere var itubrudte eller stærkt læderede — naturligvis for at sikre, at afdødes »underskrift«, som signet jo faktisk var, ikke kunne misbruges af andre.

I sin artikel identificerer Erik Skov tre af signeterne (Niels Hak, Evert Moltke og Peter Grubbe) og nævner desuden to slægtsnavne, som repræsenterede endnu to signeter (Galt og

Markmand); men forinden gør han dog opmærksom på, at tydningen af signeterne ikke er afsluttet.

I forbindelse med en lille udstilling om Axeltorvs historie i en bank på torvet i foråret 1976 fik Næstved Museum udlånt de tretten signeter, og det blev overladt mig at forsøge en videre identifikation, således at signeterne kunne præsenteres i en montre på udstillingen med oplysende tekster.

Det er resultatet af de i denne anledning foretagne undersøgelser, der fremlægges her. Der er endnu usikkerhedsmomenter og uafklarede problemer, men *Heraldisk Tidsskrift* har jo erfaring på dette felt for, at en offentliggørelse af sådanne problemer netop kan føre til en opklaring.

De ledsagende fotografier er optaget af Næstved Museum efter Nationalmuseets *aftryk* af signeterne. Disse aftryk, der i nogle tilfælde er sammensat af flere signetstumper, giver generelt et klarere indtryk af omskrift og seglbillede end et fotografi af den mørke spejlvendte sigilstampe ville give.

Det indledende bogstav og nummer er Nationalmuseets registrering. Forkortelserne er henvisninger til følgende værker: *DAS* Danske adelige Sigiller; *DAA* Danmarks Adels Årbog; *TRAP* Trap Danmark 5. udgave.

D 1425. Fundet i kirkens kor. Diameter 46 mm. + S': NICHO LAI: HAC: MARSCALCI.. Niels Hak, marsk. Død ca. 1285.

Traditionelt hævdes det — bl. a. i *DAA* — at han var af den skånske linie af slægten Hak; men han fører ikke det senere kendte Hak-våben. Hans våben ligner snarere slægten Galts. Seglaftryk efter signetet findes (vist stadig) i arkivet i Lübeck på et kongebrev af 27. april 1267. Bortset fra nogle få ridser og at en påloddet kam på bagsiden af signetet er brækket af, er signetet mærkelig nok intakt. Om Niels Haks tilknytning til Næstved-egnen og/eller gråbrødrekløsteret ved vi intet. Det skal dog bemærkes, at vi kender mindst seks andre personer med navnet Niels Hak. Disse var foruden af slægten Hak også fra slægterne Galen og Saltensee (af

Tystofte). Niels Hak Saltensee gav i 1333 noget gods i Stubberup til Tjæreby kirkes bygning (23 km vest for Næstved) og til St. Peders kloster i Næstved. Der kan imidlertid ikke herske tvivl om, at signetet oprindeligt har tilhørt marsken Niels Hak, og det må anses for usandsynligt, at hans signet skulle være gået i arv til en senere navnebroder. *DAS I* nr. 29; *DAA* 1896 p. 164.

D 1426. Fundet i kirkens kor. Diameter 34 mm. S' HER EVERT MOLTEKE.

Evert Moltke, ridder, marsk, rigsråd og kammermester. Død 1381.

Han fører Moltke-våbenet med de tre urhaner og med hjelm og hjelmtegn. Dette signet er kendt fra seglaftryk på håndfæstningen af 24. maj 1360; men denne Evert Moltke — alene blandt »de gamle danske Moltker« er der tolv med navnet Evert — havde yderligere to signeter. Han synes ikke at have ejet gods på egnen, men hans yngre broder Fikke Moltke ejede Kyse ca. 10 km nordvest for Næstved og en tid Rønnebæksholm 2 km øst for Næstved. (Fikke Moltkes våben findes som kalkmaleri i Førslev kirke ca. 14 km nordvest for Næstved). *DAS I* nr. 523; *DAA* 1921 p. 499.

D 1427. Fundet i kirkens kor. Diameter 29 mm. + S' PETER GRUBBE. Peter Grubbe. Død ca. 1459.

Han fører Grubbe-våbenet med zig-zag-delningen og med hjelm og hjelmtegn. Dette signet er kendt fra seglaftryk på dokumenter fra 1440 og 1451; men det vides, at han allerede i 1426 beseglede et vidne af Sjællands landsting. Han boede — vistnok fra 1427 — på Alslevgård på Stevn, ca. 30 km fra Næstved. *DAS II L XXXVII nr. 27; DAA 1895 p. 156.*

D 1428. Fundet i kirkens østkapel. Diam. 33 mm. S' IVONIS MARKMANIC. Iven Markmand. Død før 1387.

Vist første mand i Danmark af en slægt fra Tyskland (Köln?). Fører slægtens fem liljer. Ejede bl. a. Harrested gård 12 km nordvest for

Næstved. Seglaftryk fra dette signet kendes ikke, men man går ud fra, at det i ca. 1385 malede kalkmaleri med Markmand-våbenet i Førslev kirke står for ham. *DAA 1903 p. 318. TRAP bd. 8 p. 914.*

D 1429. Fundet i kirkens kors nordside. Diameter 25 mm. + S' . . . . . H.

Våbenet førtes af slægten Galt og den ubetydelige slægt Sveve. Kan være den Iver Galt, som var nærværende ved Danehoffet i Nyborg 1377. Væbneren Niels Galt, som i 1423 lejede gods i Hammer Herred sydøst for Næstved, førte en springende galt (et vildsvin) i våbenet, så det kan næppe være ham. Det synes som om omskriften er ødelagt ved varmpåvirkning? Dette signet er ikke kendt fra seglaftryk. *DAA 1893 p. 172.*

D 1430. Fundet i kirkens kor. Diameter 40 mm. . . . IIS:CARL:S.

Formentlig den Jakob Karlsen Saltensee af Tystofte (ca. 20 km vest for Næstved), der 1344—45 gav skoven ved Kvislemark i sjelegave til Sct. Peder kloster i Næstved. Kunne dog også være Jakob Karlsen Rani, der levede samtidig, men er det næppe, idet hans signet er kendt fra segl og ikke identisk med dette særprægede ottekantede signet. Signetet har ikke vist skjold, men hjelm med hjelmtegn. Man ser det nederste af hjelmen. Dette signet er ikke kendt fra seglaftryk: *DAÅ 1914* p. 395.

D 1431. Fundet i kirkens kor. Diameter 30 mm. + S' I O ..... THISV.N.

Formentlig en Johannes (Jens) Mathisen (Madsen). Muligvis Mathias Hemmingsens søn, Jes Madsen af Kvislemark (15 km vest for Næstved) ca. 1370. Denne oplysning stammer fra *TRAP* 4. udg. bind III p. 239, men er ikke gengivet i 5. udg. En Jens Madsen af Wrangsthorp (Vrangstrup, også på Næstved-egnen) nævnes 1426—28, men han førte Ulfeld-våben. Det synes som om figurerne indenfor omskriften ikke er i skjold? Seglaftryk fra signetet kendes ikke.

D 1432. Fundet i kirkens kor. Diameter 29 mm. + S' ..ISRAGA.

Tre »blåmandshoveder« førtes af slægten Vognsen af Stenhede i Vendsyssel. Slægten kaldtes også Mormand. Adskillige udenlandske slægter med navne som Moor, Mohr, Monnechow, Moreau og lignende har ført samme våben. Muligvis drejer det sig om en fra Lübeck eller Pommern indvandret person. Bogstaverne er svære at få til at passe på slutningen af et til- eller efternavn, en titel eller slutningen af en stedsbetegnelse. Muligvis skal bogstaverne skilles således: ..... IS RAGA'. Seglaftryk fra signetet kendes ikke.

D 1433. Fundet i kirkens kor. Diameter 37 mm. + S HENRICII .....E. Henrik Eberstein, rigsråd. Død for 1322.

I skjoldet Eberstein-våbenet, en oprejst kronet love. Han boede på

Tybjerggård, 12 km nord for Næstved, som hans hustru Margrethe Jensdatter Sjællandsfar havde fået i medgift. Seglaftryk efter signetet kendes ikke, men seglaftryk efter hustruens spidsovale signet kendes fra 1322. *DAS I* nr. 154; *DAA 1892* p. 104.

D 1434. Fundet i kirkens kor. Diameter 32 mm. S* NICO...**. Formentlig en Niels .sen?

Kan muligvis være den Niels Mogensen til Toksværd (8 km øst for Næstved), som nævnes 1318. Niels Clementsen Saltensee, som i 1365 ifølge *DAA 1914* p. 391 solgte gods i Toksværd, viser sig ved nærmere undersøgelse at være af slægten Rani (*DAA 1910* p. 346), og hans segl er kendt (*DAS I* nr. 667). Det er ikke identisk med signetet, for hvilket der ikke kendes seglaftryk.

D 1435. Fundet i kirkens kor. Diameter 25 mm. ....M....

Stumpen bærer kun rester af et enkelt bogstav. På dette spinkle grundlag har det ikke været muligt at identificere signetet med noget kendt seglaftryk eller nogen person.

D 1436. Fundet i kirkens kor. Diameter 35 mm. + S' BOECII. IVER..N.

Kan næppe være andre end den Bo Iversen, der i 1356 overdrog al sin ejendom i Brandelev og Brandelev fang (6 km sydøst for Næstved) til kong Valdemar »for sin fader Iver Iversens brøde«. Hvori denne brøde bestod, ved vi ikke. Muligvis havde Iver Iversen »sat sig« på noget af kronens jord i den kongeløse tid. Desværre viser signetstumpen for lidt af skjoldet til, at man kan danne sig et indtryk af våbenet. Seglaftryk efter signetet kendes ikke. Kan det tænkes, at Bo Iversen er identisk med væbneren Bo Karse, som fik gods i Sneseere, 14 km sydøst for Næstved, i 1378? *TRAP* bd. 9, p. 274 og 310.

D 1437. Fundet i kirkens kor. + S' DO.... IS: (sidste »S« er spejlvendt). Domine .... Uxoris?

Øverste spids af et spidsovalt signet, som sikkert har tilhørt en meget fornem dame, formentlig en enke. Teoretisk set kunne det også være et gejstligt signet, men det er mindre sandsynligt. Seglmotivet er Jomfru Maria med Barnet. Seglaftryk efter dette signet kendes ikke. Det kan synes mærkeligt, at en kvinde er begravet i et munkeklosters kirke; men vi må formode, at hun har betalt godt for sit »lejersted«, og så har det vel kunnet lade sig gøre. Iøvrigt ved vi ifølge Erik Skovs artikel, at også rigshofmesteren Mogens Gøyes første hustru, Mette Bydelsbak, blev begravet her i 1513 (skønt *DAÅ 1896* p. 151 siger Vol-dum kirke).

Vi har altså stumper af tretten signeter for en kvinde og tolv mænd, der synes begravet i perioden 1285—1459. Trods stumpernes ringe forfatning og trods vort begrænsede kendskab til persongalleriet fra den tid er det lykkedes at identificere flere af signeterne ejere.

Når denne klosterkirke har været foretrukket som sidste hvilested for så mange fremtrædende mænd og kvinder, hænger det sikkert sammen med, at den i modsætning til en almindelig sognekirke kunne tilbyde messer, bønner og forbøn flere gange i døgnet — selvsagt mod god betaling. Det har nok ikke været billigt at blive begravet i tiggerordenens kirke.

Fundet, der nok er det største i sin art i Danmark, giver få men gode og savnede bidrag til vor spinkle viden, og det er kun her igennem, at vi har genvundet kendskab til nogle historisk kendte personers begravelsessted, hvilket bør medføre rettelser og tilføjelser til bl. a. Danmarks Adels Årbog.

Gustav Vasas gravmonument i Uppsala domkyrka

Av Hans Schlyter

ETT av de kapell som avslutar domkyrkan i Uppsala mot öster ligger i kyrkorummets längdaxel rakt bakom högaltaret. Kapellet blev en gång helgat åt jungfru Maria. Sedan 1580-talet — Johan III:s tid — står mitt på kapellets golv en stor gravkista, en tumba, av marmor: monumentet över Gustav Vasa och två av hans tre gemåler som dog före donom. De båda drottningarna var Katarina (d. 1535), dotter till hertig Magnus I av Sachsen-Lauenburg och mor till tronföljaren Erik, och Margareta (d. 1551), dotter till riksrådet Erik Leijonhufvud och mor till Eriks efterträdare Johan och ytterligare nio Vasasöner och Vasadöttrar. De tre kistorna står i ett murat valv under kyrkans golv inte långt från monumentet.

Monumentet är konstnärligt, konsthistoriskt och heraldiskt intressant. Dess upphovsman var arkitekt, bildhuggare och målare i Gustav Vasas, Eriks och Johans tjänst, en flamländare vid namn Willem Boy (Guillaume Boyens). Det har ansetts troligt att Boy har studerat och låtit sig påverka av ett engelskt gravmonument av hög klass, nämligen det i Westminster Abbey över Henrik VII (d. 1509) och hans gemål Elisabet av York, skapat av en italiensk bildhuggare Pietro Torrigiano. Förmodligen kände Boy också till likartade danska konstverk, exempelvis ett praktfullt gravmonument över Fred-

rik I (d. 1533) i domkyrkan i Schleswig. Mästare till det var en nederländsk arkitekt Cornelis Floris (som senare också ritade gravmonument över Christan III och Fredrik II i Roskilde domkyrka).

Heraldiskt intressant är monumentet genom de femton vapen som är anbringade på dess sidor: konungens eller Rikets vapen på den mot högaltaret vettande kortsidan, drottning Katarinas på den södra långsidan, drottning Margaretas på den norra, storfurstendömet Finlands vapen till höger om konungens eller Rikets, och därtill elva vapen för vissa som hertigdömen, *ducatus*, betraktade landskap från Västergötland i väster till Karelen i öster med Upplands vapen som pendang till Finlands på kortsidan mot högaltaret.

Vapnens konstnärliga kvalitet är hög. Riksvapnet och de båda drottningvapnen är i mässing med påmålade tinkturer möjligen inte ursprungliga. Intressanta är några heraldiska anakronismer. På riksvapnets sköld och de båda sköldhållande lejonens hjässor vilar kronor i relief med fyra synliga byglar. I Gustav Vasas livstid var riksvapnens kungakronor öppna: det var först vid Erik XIV:s kröning 1561 som en bygelkrona, med fyra byglar, togs i bruk. Liknande bygelkronor förekommer i drottningvapnen. — De tre i marmor huggna kungliga gestalterna som vilar på tumbans översida har fyrbygliga kro-

1. Monumentet sett från sydsydost.
Foto Lennart Nilsson.

nor på huvudena och spira och riks-
äpple i händerna. Riksäpple för en
kungagemål introducerades först av
Erik XIV vid kröningen i Stockholm
1568 av hans gemål sedan året innan
Karin (Katarina, 1550—1621), dotter
till soldaten Måns.

Storfurstendömet Finlands vapen
är förmodligen skulpterat först om-
kring 1580 och möjligen utfunderat
av Johan III själv. Det var 1581 som
kung Johan av utrikespolitiska skäl
antog titeln storfurste av Finland, en
rang menad att vara ekvivalent med
storfurste av Moskva. Johans storfur-
stendöme omfattade inte bara vad
Johan fått som hertigdöme av sin
fader, med Åbo som residensstad,
utan alla de landskap och lappmarker
öster om Bottniska havet som lydde
under Sveriges, Götens och Vendes
konung i Stockholm.

Finlands sköld och den öppna
krona som vilar på skölden är liksom
de elva *ducatus*sköldarna och deras

kronor skulpterade i tumbaväggarnas
marmor med påmålade, möjligen inte
ursprungliga tinkturer. Som kontrast
mot Finlands röda fält har man må-
lat fältet i Upplandsvapnet blått i
stället för rött. De tolv sköldarna
och deras kronor är lika stora och
har samma form: ett förhållande som
kan anses tyda på att alla sköldarna
från början har varit tänkta att visa
*ducatus*vapen. Idén med storfursten-
dömet och dess vapen skulle ha kom-
mit upp efter det att det var ogörligt
att ge vapnet större sköld och prakt-
fullare krona.

Storfurstendömet vapen är den
berömda bilden av det krönte lejonet
som höjer sin pansrade ram till ett
svärdshugg och står med bakbenen
på ryggsidan av en sabel, allt i ett
av (vita) rosor bestrött fält. Efter
det att storfurstendömet 1917 hade
proklamerat sig som suverän repu-
blik kom denna den äldsta versionen
av Finlands vapen att utgöra förlaga
för den nya statens vapen. Lejonet
är uppenbarligen symboliskt. En inte
ovanlig uppfattning är att lejonet
är det tappra Finland versus makter
i öster. Erik XIV:s överenskommelse
1567 med storfursten av Moskva Ivan
IV (»den förskräcklige«) att till
denne utlämna hertig Johans gemål
Katarina Jagellonica kan säkert ha
gett Johan tillräcklig inspiration till
heraldisk symbolik av det aggressiva
slaget.

Ett av de båda dröttningsvapnen
innehåller en anakronism av det sub-
tila slaget som vi strax skall komma
till. Båda vapnen är eljest konstrue-
rade enligt en princip som var före-
mål för en rapport vid en heraldisk
kongress i Bern 1968 av C G U Schef-
fer, Königinwappen — eine schwe-
dische Variante: drötningens vapen

bildas av stora riksvapnet vari hjärt-sköldens dynastivapen utbytes mot drottningens fädernevapen. Drottning Margaretas vapen innehåller som hjärtvapen ätten Leijonhufvuds tre lejonhuvuden, två över ett. Hjärt-skölden i drottning Katarinas vapen är kvadrerad: i första fältet Sachsens vapen, det med rutenkransen, i andra fältet Sachsens s. k. kur-svärd, i delat fält två korslagda svärd. Det är kur-svärdens som är anakronismen. Hertigarna av Sachsen-Lauenburg var inte kurfurstar, i varje fall inte på 1400- och 1500-talen. Kur-svärdens var symbol för den sachsiska kurfurstevärdigheten. Katarinas farfar hade visserligen haft dem i sitt vapen men inte hennes far. Den av problemet intresserade kan läsa mer om det i Siebmacher's Wappenbuch, I., 1., III., avsnittet Die Herzöge von Sachsen, askanischen Stammes, Nürnberg 1916.

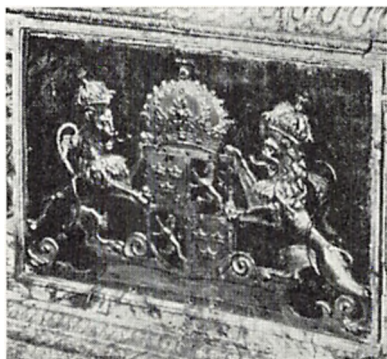
De elva *ducatus*vapnen är intressanta redan genom sin konstnärliga klass. Vem kan det ha varit som först tänkte tanken att territorier inom det svenska riket kunde anses armigera och följaktligen förses med vapen? Det finns omständigheter som talar för att det har varit hertig Johan några år före konung Gustavs död 1560, eljest möjligen den i Rostock utbildade sekreteraren i Kungl. Maj:ts kansli Rasmus Ludvigsson, specialist på äganderättsförhållanden och ättartavlor.

Landskapsvapnen debuterade i sina äldsta versioner offentligt i form av baner förda i den procession som i december 1560 förde den döde Gustav Vasa från kungaborgen i Stockholm till ärkebiskopskyrkan i Uppsala. Att latinska inskriptioner anger de landskap som är representerade på monu-

2. Monumentet sett från väster.
Foto I. Andersson 1945, ATA.

mentet såsom *ducatus*, hertigdömen, härrör ur en av Erik XIV vid hans kröning 1561 introducerad klassindelning som möjligen var avsedd att ge ett feodalt intryck: somliga landskap skulle kallas hertigdömen, de övriga grevskap. (Lappmarkernas upphöjelse till landskap skedde först långt senare). För varje klass fanns en rangordning: Uppland alltid främst. Medelpad (där detta nu skrives) alltid bakerst. Johan III varierade klassindelningen och rangordningen. Några grevskap öster om Bottniska havet blev hertigdömen och några hertigdömen på denna sidan blev grevskap. Rangordningens variationer har belysts i fd. riksantikvarien Martin Olssons arbete *Vasagraven i Uppsala domkyrka*, Stockholm 1956, som dock huvudsakligen har gravvalvet, inte gravmonumentet, som ämne.

3. Drottning Katarinas vapen.
Detalj ur bild 1.

När Willem Boy, förmodligen redan på skisstadiet och förmodligen i samråd med den nytillträdde kung Erik, kom på det klara med att det borde sitta landskapsvapen på den första Vasakungens gravmonument rörde det sig troligtvis om tolv vapen, inte elva. Det är naturligt att det gavs företräde åt hertigdömena. De elva *ducatus*svapen som nu sitter där är versioner från Johan III:s tid, placerade enligt en dåtida rangordning. En ranglista ser ut så här, bokstäverna inom parentes markerar motsvarande tumbasidas väderstreck: Uppland (V), »Finlandia meridionalis« (N), Västergötland (S), »Finlandia septentrionalis« (N), Småland (S), Tavastland (N), Södermanland (S), Dalarna (N), Östergötland (S), Karelen (O), Västmanland (O).

Det tog lång tid från det att monumentet beställdes till det att det leverades och ställdes upp. Willem Boys allra första utkast gjordes förmodligen redan före sorgprocessionen. Man tror att det har varit Boy som har ritat den stora och prakt-

fulla bår på vilken de tre kungliga kistorna transporterades. Man vet att båren, sedan kistorna hade placerats i gravvalvet, ställdes i Vårfrukapellet som ett provisoriskt monument i väntan på det som Boy hade i uppdrag. En kejserlig gesant Jakob von Bczeck besökte kapellet på Erik XIV:s tid och beskrev hur båren såg ut i en rapport som är bevarad och finns att läsa i Nationalarchiv i Wien.

Monumentets olika delar är tillverkade på en ateljé i trakten av Antwerpen under Willem Boys personliga ledning. Arbetet drog ut på tiden (kung Erik slarvade med räkningarna) och började färdigställas först efter det att Johan hade efterträtt sin halvbror. Om nu Johan har inverkat på Boys arbete har dröjsmålet inte varit till skada. Johan III var en säker bedömare av arkitektur och en av de få kungar i gången tid som kunde heraldik.

4. Hjärtvapnet i drottning Katarinas vapen: Sachsen, kur-svärd, Engern och Westfalen.
Foto förf.

Svenskt medeltidsvapen tinkurdokumenterat på tyskt klaffbord

Av Jan Raneke

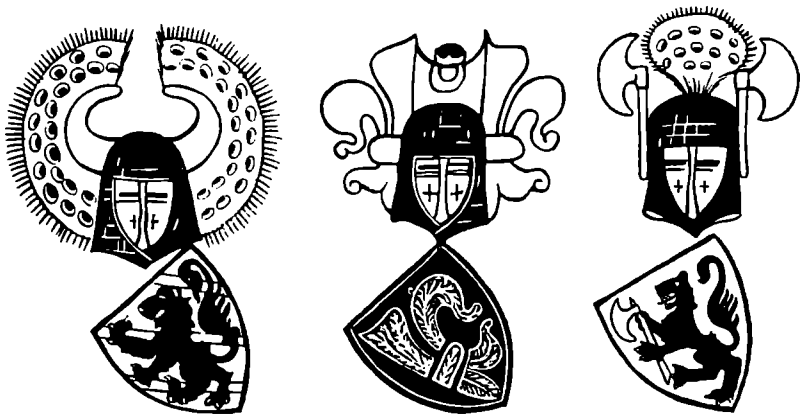
DEN kände tyske heraldikern dr Ottfried Neubecker har i Lüneburger Blätter Heft 2 1951 tolkat vapensviten på ett praktfullt klaffbord, som en gång stått i den s. k. furstesalen i Lüneburgs rådhus. Han har genom olika indicier kunnat datera dessa målade vapens tillkomst till ca 1330. Då vapnen åter aktualiserats i och med att de ingår i hans nu utkomna stort upplagda heraldiska handbok förtjänar kanske ett av vapnen ytterligare kommenteras, nämligen det enda han ej lyckats identifiera. Det är vapnet med den halva liljan mellan det svenska folkungavapnet och Norges yxbärande lejon. Så här skriver Neubecker om detta vapen:

Das dritte Wappen dieser Seite zeigt in Rot eine schrägliegende goldene, reich damaszierte halbe Lilie. Auf dem Helm ist beiderseits je eine halbe Lilie angebracht¹⁾, zwischen deren Spitzen ein goldener Fingerring mit dunklem Stein an einer schwarzen Schnur aufgehängt ist. Auch dieser Helm hat keine Decke, sondern nur einen grünen Wangenschutz. Da das nächste Wappen das norwegische sein soll, muss es sich bei diesem um eine Persönlichkeit im Königsrang handeln, also wohl einen Reichsverweser. Aber leider ist dem Reichsheroldsamt in Stockholm kein derartiges Wappen bekannt. Aus Norwegen ist keine Auskunft zu erlangen. Das ist umso bedauerlicher, als gerade aus diesem Wappen auf eine genaue zeitliche Datierung geschlossen werden könnte. Unsere Unterlagen reichen nicht zu einer näheren Untersuchung aus. Jedenfalls hatten seit 1319 Schweden und Norwegen das erste Mal einen gemeinsamen König, der bis 1332 unter Regentschaft stand. Dieser Zeitraum dürfte daher für die Anfertigung

des Tisches in Betracht kommen. Die halbe Lilie ist ein in Skandinavien damals nicht seltenes Wappenbild. Der an der Helmzier offenbar zusätzlich angehängte Siegelring lässt besonders an eine Person wie einen Reichsverweser oder etwas ähnliches denken.

Jag påstår att vapnet tillhör den småländske riddaren Halsten Petersson, som förekommer i bevarat urkundsmaterial åren 1329–1357, men som anges som avliden i brev av den 1. mars 1358.

Halsten Petersson intog en framskjuten ställning under kung Magnus Erikssons regering och synes ha varit en av hans närmaste män. Som sådan fick han för trogen tjänst flera jordagods av kungen åren 1336 och 1338 (DS 3186,3350). Åren 1330–1350 var han kungens fogde i Skåne och Nordhalland och sedan början av 1350-talet nämnes han som »prefectus Scanie« alltså högste administrator för de båda skånska landskapen²⁾. Magnus Eriksson hade ju för en dryg lösensumma övertagit Skåne, som varit i pant hos grevarna av Holstein. Uppgörelsen skedde i november 1332, men överlåtelsen var ej klar förrän i början av 1333, då lösensumman var erlagd och Magnus mött skåningarnas hyllning. Norra Halland var han genom arv tidigare i besittning av. I ett betydelsefullt brev av den 28 juni 1340 kallar han sig för kung över Sverige, Norge och Skåne, av en historiker betecknat som en »regeringsform« för Skåne, regleras den nyförvärvade provinsens förhållande till kungamakten. Det framhålls där bl. a. att kungens prefekt och hans folk ej skall få kräva olämplig gästning. Maktcentra i kungariket Skåne var Helsingborg och Lund. År 1352 beseglar Halsten P. ett brev i förstnämnda stad och sommaren 1355 dubbades han till riddare³⁾.

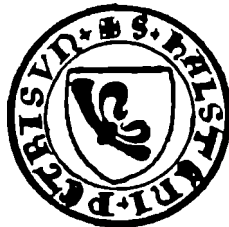
1. Tre av bordets skandinaviska vapen.

Vi följer honom ej längre i källmaterialet utan konstaterar att han intog en betydelsefull nyckelställning som kungens representant i Skåne, det av de tre länderna som närmast berördes av nordtyska intressen. Halsten Petersson kom ej från det övre stormansskiktet, snarare kan man påstå att han var en uppkomling, helt i linje med kungens politik, när han valde sina rådgivare för att kunna balansera de förnämre ätternas inflytande på riksstyrelsen. Ej att undra på att ättens vapen är mindre känt. Halsten tillhörde en småländsk frälseätt besutten med jordagods i Njudung och Varend och som i skölden förde en kliven halv lilja balkvis (ibland ginbalkvis) ställd. Ättens hjälmprydnad och vapnets tinkturer har hittills ej varit kända. Som en liten detalj kan nämnas att liljans klyvningssida vanligen är konvex i sigillen, något som också kan iakttagas på det här aktuella vapnet. Dessutom är liljan typisk svensk i formgivningen, som tydligt kontrasterar mot

liljeformen i det franska vapnet. Hjälmprydnadens hängande ring får kanske ses som ett personligt ämtestecken, något som Neubecker också förmodar. Halsten Petersson har sannolikt också sin vapensköld målad i Helsingborg på Mariakyrkans vägg på förnämlig plats mitt under ett danskt riksvapen, dock utan samband. Skölden har ett urblekt fält med en gul kliven halv lilja balkvis.

För att till slut återgå till vapenserien i Lüneburg så kan konstateras, att vi här har en småländsk uppkomlings vapen i ett för övrigt högförnämt sällskap – en katt bland hermeliner.

- ¹⁾ Det kan tilläggas att hjälmprydnadens liljehalvor är röda.
- ²⁾ (Acta pontificum Suecica I nr 400).
- ³⁾ Vad här redovisats kan kanske bidra till en ytterligare findatering av bordets heraldiska dekor.

2. Något sigill tillhörande Halsten Petersson finns ej bevarat däremot ovanstående avritning på en brevkopia från 1600-talet (B 14, fol, 21 RA) = DS 5108.

Frederik II's rigsvåben fra ca. 1563

Af Peter Bondesen

I RÆKKEN af danske rigsvåbener indtager Frederik II's våben fra ca. 1563 en særstilling. I modsætning til andre rigsvåbentyper har det ikke været anvendt på mønter eller i det kongelige segl. Det synes alene at forekomme som træsnit eller deraf afledede dekorationer. Dette forhold har forsinket erkendelsen af typens særpræg både m. h. t. den rette placering i en historisk sammenhæng men også ved en mere »håndværksmæssig« benyttelse f. eks. ved datering af genstande, hvorpå dette rigsvåben forekommer.

Rigsvåbenet fra ca. 1563 (fig. 1) består af følgende: Det firdelte hovedskjold: 1° delt af Danmark og Norge, 2° delt af de Gother og Vender, 3° delt af Unionen og Gotland, 4° delt af Slesvig og Island. Skjoldfoden består af Holsten, Stormarn, Oldenburg og Delmenhorst. I hjerteskjoldet Ditmarsken. Dannebrogkorsets lodrette gren rækker ikke ned i skjoldfoden, hvilket adskiller typen fra det våben, som enkedronning Sophie lod slå på mønter i 1591 (1).

I værket om det danske rigsvåbens historie placerede P. B. Grandjean denne type som den sidste, der tilhørte Frederik II. Det angives tillige, at våbenet blev tillagt ham posthumt (2). Grandjean gik i rette med typens i heraldisk forstand »ukorrekte« ordning af landskabs-

våbenerne. Man må tro, at hans opfattelse skyldes en overvurdering af de formelle heraldiske reglers betydning ihvertfald i det 16. århundrede. Grundlaget for en rigtigere opfattelse skal da også søges hos to svenske kulturhistorikere H. H. v. Schwerin og N. L. Rasmusson, som henholdsvis i 1935 (3) og 1940 (4) på nyfundet svensk materiale kunne vise, at våbenet helt sikkert havde været anvendt under den nordiske syvårskrig, og at det havde været brugt som motiv på en skånsk kirkerude i 1568.

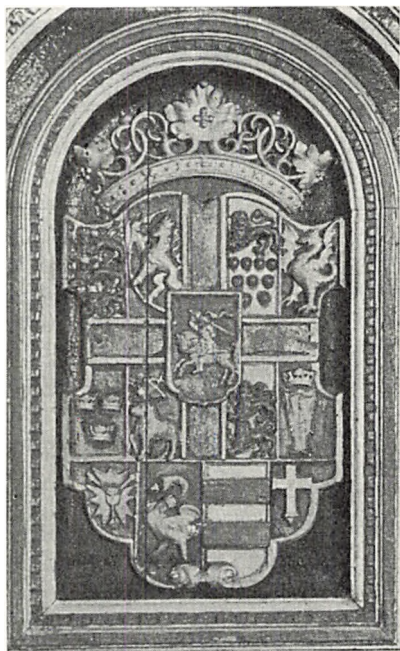
1. Lorentz Benedicht: Salvegarde-tryk, 1563. (Rigsarkivet, Stockholm).

N. L. Rasmusson havde i det svenske rigsarkiv truffet et etblads-tryk, hvor dette rigsvåben forekommer sammen med teksten »Saulue garde« (fig. 1). En samtidig håndskreven tekst henfører trykket til Jæn nordiske syvårskrig, hvor det var blevet anvendt som beskyttelsesbrev for de svenske undersåtter, der havde givet sig ind under dansk kongen. Det er siden blevet vist, at dette tryk blev udført af kongelig bogtrykker og billedskærer Lorentz Benedicht. Han blev i 1563 noteret for at have leveret 30.000 salvegardebrev til kongen. — Rasmussons artikel fremkom som reaktion på v. Schwerins publicering af den malede rude fra Skarhult Kirke i Skåne (fig. 2). Denne rude, der nu findes i Kulturen i Lund, er dekoreret med det selvsamme våben, som Lorentz Benedicht var mester for. Der var ikke tvivl om, at et tryk efter Benedichts stok var det umiddelbare forlæg for denne dekoration. Det har siden vist sig, at der i en anden svensk samling fandtes fragmenter, som med sikkerhed kunne henføres til ruden nemlig Gotlands Agnus Dei og den ene skjoldholder. Fragmenterne er nu indsat i ruden på de korrekte pladser (5). Hermed hører det svenske materiale op, men det tilsvarende danske må inddrages, hvis en mere præcis opfattelse af dette rigsvåben skal kunne fremlægges.

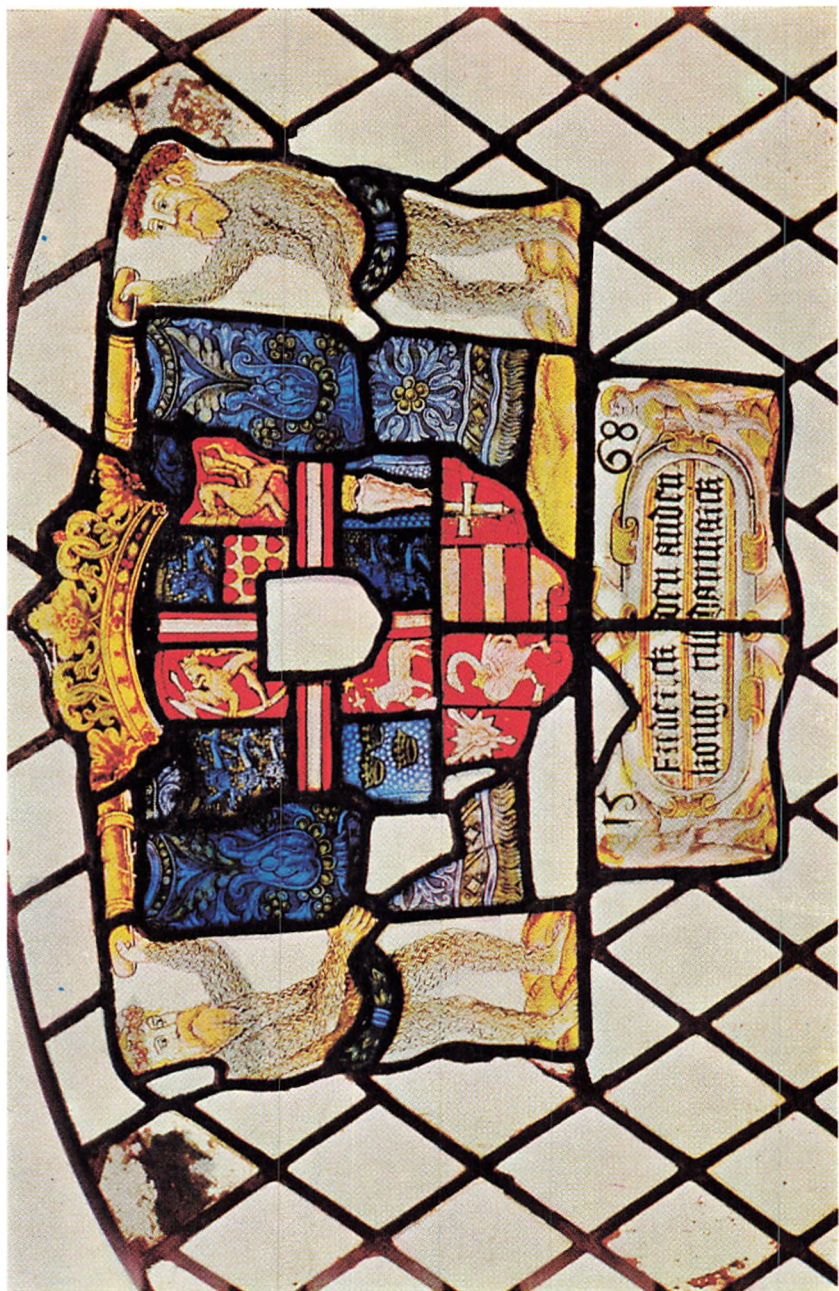
En undersøgelse af relevante museers samlinger har givet ialt 4 eksempler, hvoraf dog kun ét er noteret. Et femte eksempel er fundet på kirkeinventar. Der vil utvivlsomt kunne fremdrages flere tilfælde ved en fuldstændig gennemgang af det store materiale i vore museer. Her

skal alene peges på det museale materiale som kilde også for rigsvåbenhistorie.

Ruden fra Skarhult er således ikke det tidligst daterede eksempel på en kunstnerisk anvendelse af Lorentz Benedichts våben. Jesper Mathiesens prædikestol i Sct. Olai i Helsingør er udført i 1567 (fig. 3). Her er våbenet placeret midt på stolens facade. Anvendelsen netop her kan ikke være tilfældig. Frederik II's interesse for sundtoldens by er velkendt; de stadigt stømmende indtægter herfra var baggrunden for det store byggeri på Kronborg. Symbolet, der blev brugt i denne bys hovedkirke, må have været tillagt overordentlig vægt.

3. Jesper Mathiesen. Prædikestolen i Sct. Olai, Helsingør, 1567. (Nationalmuseet).

2. Maltet glastrude fra Skarhult kirke (Kulturen, Lund).

4. J. G. Lund. Skab, 1866.
(Frederiksborgmuseet).

Der er nær sammenhæng mellem Olaistolen og et skab, der nu findes på Frederiksborgmuseet (fig. 4, 5). Skabet kan følges bagud til 1866, da det blev erhvervet hos en antikvitethandler. Før den tid vides der intet om dets overlevering udover, hvad der kan læses af selve møblet. Det blev erhvervet til møbleringen af Badstuen ved Frederiksborg. Snedkermester J. G. Lund, København, »slagtede« det gamle møbel og lod stafferingen afrense. Dele af facaden blev genanvendt i det nye skab (6). Lågefyllingerne er således bevaret, idet venstre låge i det nye skab blev udsmykket med Frederik II's rigsvåben. Som de øvrige ældre dekorationer fremtræder dette nu stærkt ødelagt. Farvelaget mangler, og de enkelte figurer er stærkt restaureret. — Den højre fylling bærer en fremstilling af Frederik II's kronede initial holdt af 2 hænder, der rækker ud af skyer. Dette symbol genfindes på prædikestolen i næsten identisk udførelse (7).

Man tror gerne, at møblet har været bestemt for et kongeligt slot, måske Kronborg? — Skabets midterstolpe smykkes med en Justitia, hvis forlæg er hentet fra Cornelis Floris' gravmæle i Slesvig Domkirke opstillet i 1555. Skabets Justitia står på et postament, hvor Frederik II's valg- sprog *Treu Ist Wildbrat* er indskåret (8). Det gamle skab skulle således kunne placeres i en eksklusiv kreds, og en datering 1565—70 forekommer rimelig.

Frederiksborgmuseet ejer endnu et eksempel på brugen af våbenet fra ca. 1563 (fig. 6). Det er indgraveret i et ur, som har tilhørt Frederik II's søster Dorothea. Hun blev i 1561 gift med hertug Wilhelm af Braunschweig-Lüneburg. Rigsvåbenet er gengivet på en af urets sider i forbindelse med Dorotheas initialer og titel: *Dorothea Geböhren Aus*

5. Jesper Mathiesen (?). Lågefylling
1565–70. (Frederiksborgmuseet).

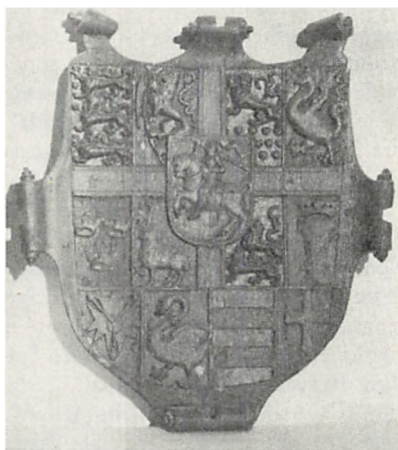

6. Georgen Volant. Uret 1560'erne.
(Frederiksborgmuseet).

Königlichem Stam Zu Dänemark Herzogin Zu Braunschweig Und Lüneburg. Uret er signeret Georgen Volant, en ellers ukendt urmager. Det kan have været en del af medgiften eller en senere gave hjemmefra. Uret er erhvervet på auktion i Schweiz (9).

Museet på Koldinghus Slot ejer et par våbenskjolde udskåret i eg. De gengiver Frederik II's og dronning Sophies våbener (fig. 7). Dette eksempel stammer fra det gamle rådhus i Kolding, og man må tro, at skjoldene er blevet udført til den bygning, som blev taget i brug i 1582. Huset var en personlig gave fra kongen til borgerne i Kolding (10). Ligesom på Dorotheas ur ligger udformningen et stykke fra Lorentz Benedichts træsnit. Det officielle præg kan dog ikke diskuteres.

Det senest daterede eksempel er fra 1581 altså omtrent samtidig med Koldingvåbenet. Der er tale om en ovnplade, som nu findes på Nationalmuseet. Støbejernspladen er foroven udsmykket med Frederik II's titel, langs kortsiderne ses et planteornament og som hoveddekoration er til venstre anvendt dronning Sophies våben og valgsprog og til højre Frederik II's tilsvarende våben og valgsprog i forkortet form (*Mein Hoffnung Zu Gott Alein*) (fig. 8). Pladen er erhvervet i Lübeck og skal stamme fra et gods i Holsten eller Slesvig. Gengivelsen af rigsvåbenet ligger nær ved Benedichts træsnit, og man må forudsætte, at formskæreren bag ovnpladen havde et aftryk af dette snit til sin rådighed. Stykket kan være udgået fra »Kronens Jernhytte« i Skåne. På baggrund af den påviste eksklusive anvendelse af våbenet fra ca. 1563, taler meget for, at netop dette støberi, som vides knyttet til kongens person, har været hjemsted for denne plade (11).

7. Bygningstavle. Kolding rådhus ca. 1582.
(Museet på Koldinghus Slot).

8. Ovnplade, 1581. (Nationalmuseet).

Lorentz Benedichts træsnit og de deraf afledede arbejder — daterede og udaterede — viser, at denne rigsvåbentype i et vist omfang blev anvendt af kongen. Salve gardebrevet blev trykt i 30.000 eks. til brug for de kongelige tropper i Sverige. To eksempler er blevet påvist i kirker; der må især lægges vægt på feltet i Sct. Olai. Samme officielle præg har rådhuskjoldet fra Kolding. Med Dorotheas ur er tilknytningen til den kongelige familie evident.

Våbenet fra ca. 1563 er efter sin forekomst et stykke regulært »brugs-heraldik«. På trods af heraldiske regler dukker det pludselig op iklædt den tidlige renaissances formsprog for kort tid efter igen at forsvinde til fordel for andre stærkere og mere tidssvarende udformninger. Dets væsentligste indhold er imidlertid den propagandaeffekt, som beror på de tre nye landskabsvåbeners tilsynekomst og disses placering. Det er

et forhold, som N. L. Rasmusson forlængst har påvist. Ditmarskens rytter fik den centrale placering efter erobringen af dette landskab i 1559. Gotland var et af stridspunkterne i konflikten med Sverige, og Islands stokfisk, symbolet på øens vigtigste handelsvare, kom ind i våbenet som følge af de kontroverser, der var med engelske købmænd, der kom øens kyster for nær. Placeringen følger den politiske betydning, disse konflikter blev tillagt. Det er vanskeligt at forklare, hvorfor Frederik II ikke tog skridtet fuldt ud og anvendte våbenet f. eks. på mønter. Måske kan det skyldes, at typen følte en kende for provokerende og dermed uhensigtsmæssig. For tolkningen af de museumsgenstande, som idag kan erkendes med denne rigsvåbentype, har disse overvejelser adskillig betydning. I flere tilfælde er de i protokollen blevet beskrevet på trods af Grandjeans opfattelse. Deres autenticitet er styrket efter, at de nu er blevet sammenstillet.

Noter og henvisninger

1. S. Aakjær: *Mont* (Nordisk Kultur XXIV), 1936, s. 191.
2. P. B. Grandjean: *Det danske Rigsvåben*, 1926, s. 194 f.
3. H. H. v. Schwerin: *Frederik II:s Vapenfönster från Skarhults Kyrka*. Kulturen, 1935, s. 62-74.
4. N. L. Rasmusson: *Et okänt dansk Tryck från 1560-talet*. Nordisk Tidskrift före Bok- och Biblioteksväsen, XVII, 1940, s. 149-55. Samme i samme tidsskrift: *Det danske Salve Gardebrevet 1563 och andra liknande tryck*, XL, 1954, s. 123-26.
5. A. Andersson: *Ett par återfunna frågmen av Frederik II:s vapenfönster från Skarhults Kyrka*. Kulturen, 1943, s. 10-12.
6. Frederiksborgmuseet, inv. B 4279. Om køb og restaurering: Rigsarkivet, Statsinventarickommissionens revidere-

- de regnskaber 1866/67, bilag G, 21. 7.1866.
7. Emblemet er endnu ikke ganske udtømmende forklaret. Forekommer især på nordsjællandske bygninger i 1560-erne og 1570-erne. (Kronborg, Helsingør rådhus, Sct. Olai og Slangerup kirkers våbenhuse). Charles Christensen: Kronborg, 1950, s. 33, 38 f. 126 f. Danmarks Kirker, Fredensborg Amt, bd. 1, 1964, s. 100.
  8. A. Karker: Tro er vildbrad. Danica. Studier i dansk sprog, 1964, s. 37-44.
  9. Fredriksborgmuseet, inv. B 4230. Inskriptionen tolket i overensstemmelse med udstillingsnr. 595 på Rosenborg (Katalog, 1972, s. 34).
  10. Museet på Koldinghus, inv. 92. Katalog, 1972, s. 11. P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, 1910, s. 247 f. Henvisning hertil ved skrivelse 19.4.1977 fra museets inspektør P. Dedenroth-Schou. Hr. Otto Haxthausen takkes for venlig henvisning til dette eksempel.
  11. J. Olrik: Gamle jernovne fra tiden 1550-1800. Tidsskrift for Kunstindustri. Her efter særtryk, s. 7-18.

Skjoldefrisen i Ringsted - og de manglende våbener

af Esbjørn Hiort

Den store kalkmalede skjoldefrise i Sct. Bendts kirke i Ringsted består idag af 93 våbenskjolde. To af skjoldene er dog tomme og uden navneangivelse.

Den i 1757 af Søren Abildgaard udførte farvelagte tegning af frisen, som opbevares i Nationalmuseet, omfatter imidlertid 100 skjolde inklusive Ringsted klostres våben samt to fantasivåbener (Sct. Bendts fædrene og mødrene våbener), men på denne tegning er der 10 tomme skjolde (fig. 1 og 2). Ved frisens rekonstruktion i begyndelsen af vort århundrede udelod man de 2 fantasivåbener. Man har altså identificeret 3 af de tomme skjolde hos Abildgaard; der mangler således stadig 7. I det følgende skal der gøres et forsøg på at identificere disse våbener og deres ejere.

De navne, der er knyttet til de enkelte våbener i frisen, tilhører (i det omfang de har kunnet identificeres) personer, der har levet i 1300 og 1400-tallet, og som enten havde skænket gods eller penge til Ringsted kloster, eller på anden måde haft tilknytning til kirken; en del af dem havde købt lejersted i denne. Den yngste af de med sikkerhed identificerede personer er hofmesterinde, fru Anne Meinstorf, der blev myrdet på Sjællands landsting i Ringsted under Grevens fejde 1537.

Da arkitekten, professor H. B. Storck i 1899 gik igang med den gennemgribende restaurering af kirken, var der intet levnet af en oprikelig middelalderlig skjoldefrise. Hvad der fandtes var en række skjolde, som efter Storck's mening tidligst kunne dateres til begyndelsen af 1600-tallet (fig. 3). Dertil kom, at frisen i tidens løb havde været opmalet så mange gange, at tinkturerne i stort omfang var blevet forkerte, ligesom en del våbenfigurer var blevet forvanskede. Endelig manglede der de skjolde, som havde siddet i kirkens vestligste fag, der var blevet nedrevet efter kirkens brand i 1806 (og som blev genopført af Storck).

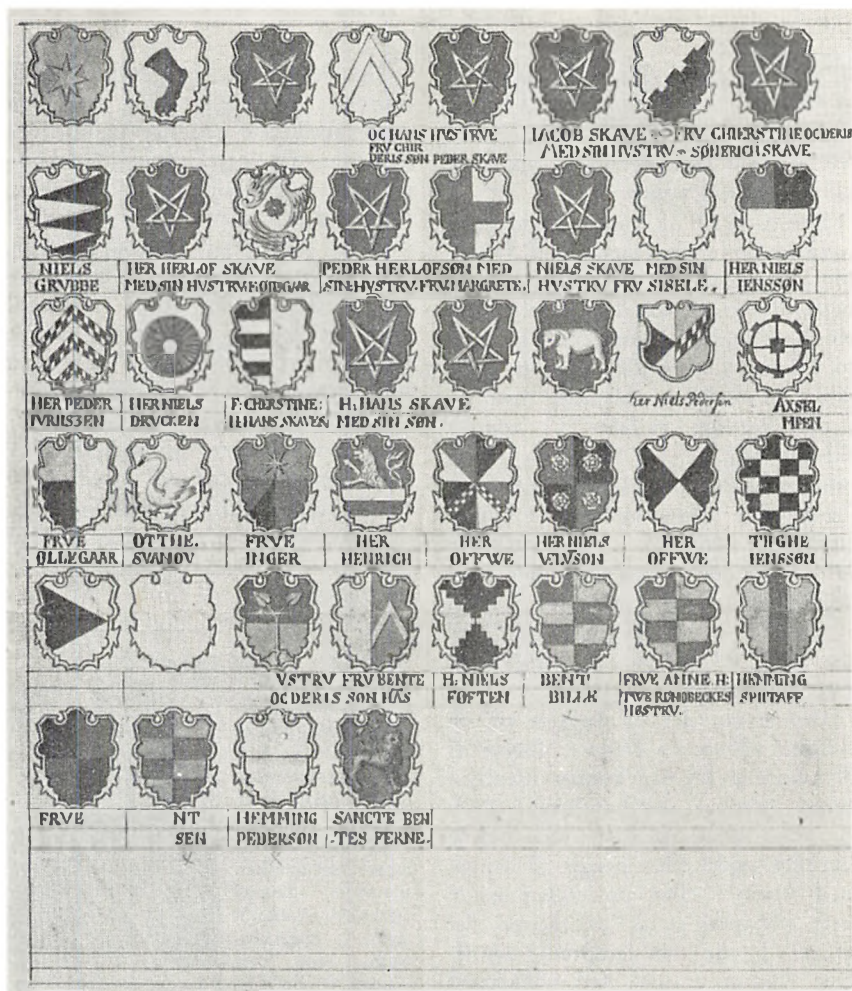
Arkitekt Esbjørn Hiort er født 1912. Han tog afgang fra Kunstakademiets arkitektskole i 1944, var generalsekretær for Danske Arkitekters Landsforbund 1959-68, direktør for den Permanente 1959-68 og er nu kommitteret i Byggecentrum. Han har skrevet en halv snes bøger om arkitektur, brugskunst og boligindretning samt et par personalhistoriske arbejder. Sidstnævnte førte til hans store interesse for heraldikken, som bl. a. har resulteret i et par større afhandlinger i H. T.

Der kunne derfor efter Storck's mening ikke være tale om at bevare frisen, som den var overleveret. Af arkitektoniske grunde ønskede han den også flyttet højere op, så det passede ham egentlig meget godt, at en rekonstruktion var påkrævet.

Storck var en samvittighedsfuld arkitekt, og dertil var han som bekendt meget heraldisk interesseret, hvilket hans store våbenbog jo vidner om. Han lagde stor vægt på, at frisen blev rekonstrueret så korrekt som muligt, og han bad derfor tidens

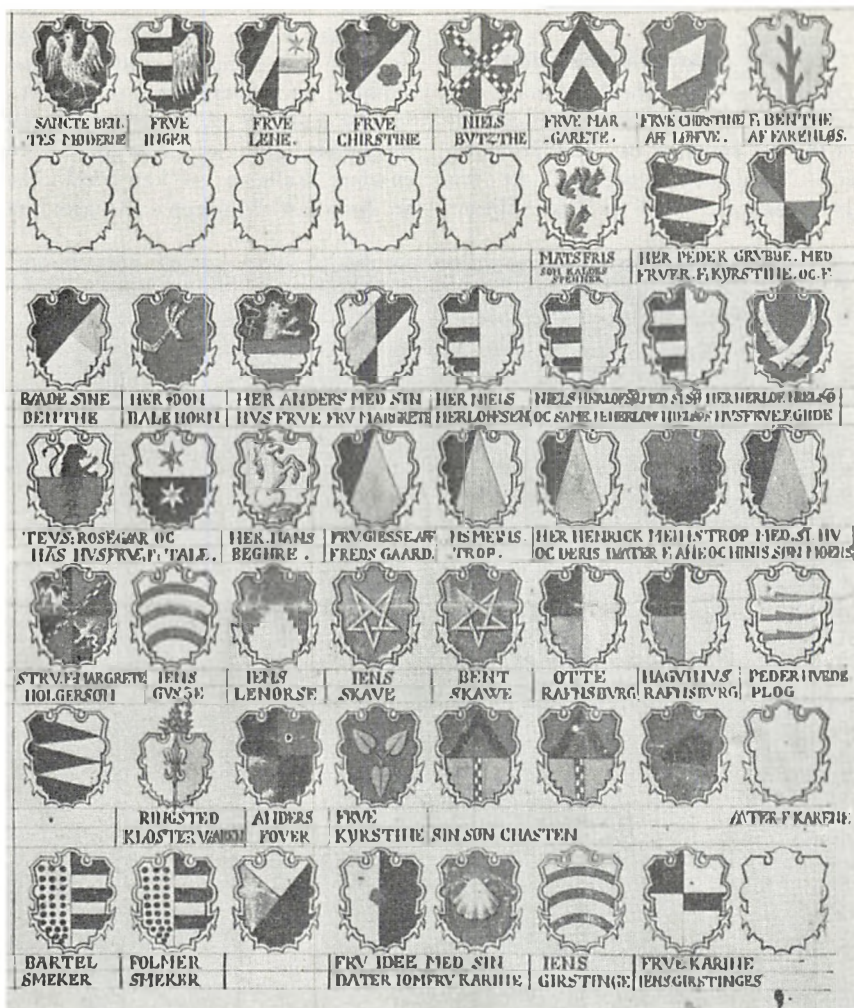

1. Venstre side af Søren Abildgaard's tegning fra 1757. Den viser de 43 våbener, som sad i hovedskibets sydside plus Sct. Bendts fædrene våben, som sad på kirkens vestvæg. Mange af våbenerne har forkerte tinkturer og nogle er forvanskede ved tidligere opmalinger. Nationalmuseet.

mest kyndige heraldiker, A. Thiset, om at udarbejde et forslag til frisens genskabelse.

Det er så heldigt, at Thiset's håndskrevne betænkning om frisens er bevaret (1), således at vi dag kan se, hvordan han gik frem, og hvilke

betragtninger han lagde til grund for sine forslag til rekonstruktion af de enkelte våbener og navne. Thiset tog, som naturligt var, Søren Abildgaard's troværdige tegning som udgangspunkt, men da den som sagt viste en frise, der i tidens løb var

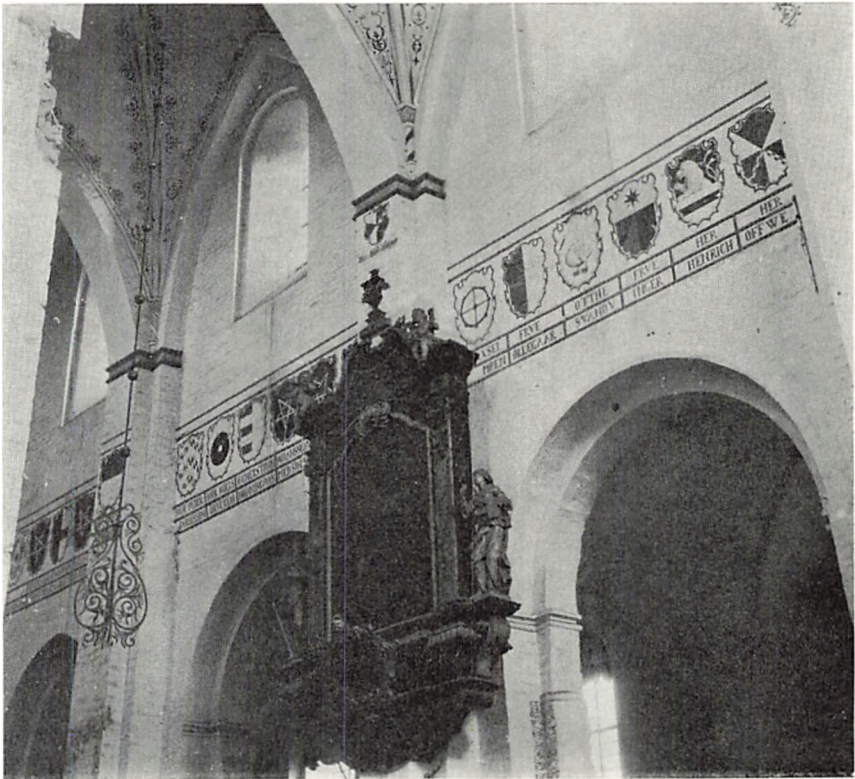
2. Højre side af Søren Abildgaard's tegning. Den viser 56 våbener, nemlig Set. Bendts mødrene våben, som sad på vestvæggen, de 42 våbener i hovedskibets nordside samt de 13 våbener, som sad i nordre korsarm. Nationalmuseet.

blevet forvansket, måtte han verificere den ved hjælp af andre overleveringer om frisens oprindelige udseende. Til dette brugte han tre kilder: 1) Fru Jytte Gyldenstjerne's Våbenbog, 2) Erich Pontoppidan's Marmora Danica og 3) det ældre Adels Lexicon.

Fru Jytte Gyldenstjerne's våbenbog

Denne smukke våbenbog, som opbevares i Rigsarkivet (2), er dateret 1616, og er altså ca. 150 år ældre end Abildgaard's tegning. At fru Jytte har en række af sine våbener

og navne fra Ringsted, er der ingen tvivl om. Dels kendes flere af de våbener og navne, som hun gengiver, kun fra frisen i Sct. Bendts, og dels gengiver hun i flere tilfælde navnene i nøjagtig den rækkefølge, som de har i frisen (f. eks. Skave's og Meinstorf's). Der er imidlertid flere mangler ved denne kilde. For det første har hun ikke alle våbenerne og navnene fra Ringsted med (det kan skyldes, at våbenbogen er defekt), for det andet er våbenerne frie kompositioner, som er indtegnede i en ensartet skabelon; vi kan altså ikke se, hvordan skjoldene i Ringsted så

3. Våbenfrisen som den så ud for Storck's restaurering af Sct. Bendts 1899-10. Nationalmuseet fot.

ud på fru Jytte's tid. For det tredje er våbenerne fra Ringsted blandet mellem andre våbener (ordnet systematisk efter våbenmærke). Til trods for disse mangler er fru Jytte's våbenbog dog den vigtigste kilde til en bedømmelse af, hvordan frisen har set ud i begyndelsen af 1600-tallet. Thiset bygger da også en væsentlig del af sine identifikationer på fru Jytte's værk.

Marmora Danica

Erich Pontoppidans store værk om danske indskrifter er trykt 1739, altså kun en snes år før Abildgaard tegnede frisen. Desværre gengiver den kun skjoldefrisens navne uden heraldiske oplysninger, men den er alligevel en vigtig kilde, fordi den gengiver frisens navne mere fuldstændigt end Abildgaard. Denne kilde har imidlertid samme mangel som fru Jytte Gyldenstjerne's våbenbog, nemlig at den ikke anfører navnene i samme rækkefølge, som de fandtes i frisen, men i alfabetisk orden efter fornavn. De blandes også med navne fra kirkens gravstene og epitafier samt fra et gammelt manuskript, som nævnes i en note i indledningen til fortegnelsen. Disse sidstnævnte navne har forfatteren dog været så betænksom at forsyne med en stjerne.

Fortegnelsen omfatter ialt 120 navne, og trækker man herfra de 9, som er mærket med en stjerne, og yderligere de 11, som stammer fra ligstene og epitafier (som er anført andet sted i Mar. Dan.), får man 100 navne, altså samme antal som Abildgaard har skjolde til. Helt stemmer dette dog ikke, idet tegningen omfatter Ringsted klostres våben samt de to fantasivåbener, som ikke

er nævnt i Mar. Dan. Der er altså tre navne for meget. Thiset peger imidlertid på, at Mar. Dan. er kommet til at nævne tre navnet to gange. Så stemmer tallet! Mar. Dan. skulle altså have *alle* navnene til Abildgaard's tegning (men som sagt desværre ikke i samme orden som skjoldene). Som vi skal se, baserer Thiset sine rekonstruktioner på, at fortegnelsen i Mar. Dan. er komplet og pålidelig.

Adels Lexiconet

Dette begyndte at udkomme i 1782 og er således 25 år yngre end Abildgaard's tegning. Man skulle derfor tro, at dets angivelser stemte bedre med denne end med fru Jytte Gyldenstjerne's våbenbog, som er 175 år ældre, men det er ikke tilfældet, tværtimod! Man kan heraf slutte, at Adels Lexiconet ikke bygger på direkte iagttagelser i Ringsted, men på andenhånds kilder, bl. a. fru Jytte's våbenbog og andre våbenbøger — selv om lexiconet i mange tilfælde angiver Ringsted som hjemmel. Nu er Ad. Lex. som bekendt meget upålideligt, det følger blindt sine meddelere og opfinder på grund af disses fejllæsninger af navne og fejlfortolkninger af våbener en mængde adelslætter, som aldrig har eksisteret (3). Thiset er da også yderst varsom med at basere sine slutninger på denne usikre kilde.

Thiset's rekonstruktion

På basis af Abildgaard's tegning og de her nævnte tre kilder har Thiset ment at kunne verificere 90 våbenskjolde med nogenlunde sikkerhed (4). De 59 tilhører kendte adelslætter, medens de 31 er ukendte.

Hertil kommer så Ringsted klostervåben og de to fantasivåbener.

Thiset har altså identificeret 3 af de 10 tomme skjolde på Abildgaard's tegning, nemlig Peder Bagge's (nr. 34), Hemming Pedersen's (nr. 43) og fru Karine Basse's (nr. 92). Der er altså 7 tomme skjolde, som ikke er identificerede. Ved rekonstruktionen af frisen bevarede Storck to af de tomme skjolde (nr. 15 på Abildgaard's tegning, der nu er placeret som nr. 22, og nr. 100 hos Abildgaard, som nu er nr. 93). Fem tomme skjolde (nr. 53—57 hos Abildgaard) er blevet udskudt.

De navne, som efter Thiset's teori, hørte til de tomme skjolde, var ganske vist »tilovers« i Mar. Dan.'s fortegnelse, men da disse navne alle var ukendte og som sagt uden heraldiske oplysninger, var de ikke til nogen hjælp.

Reyersen's beskrivelse

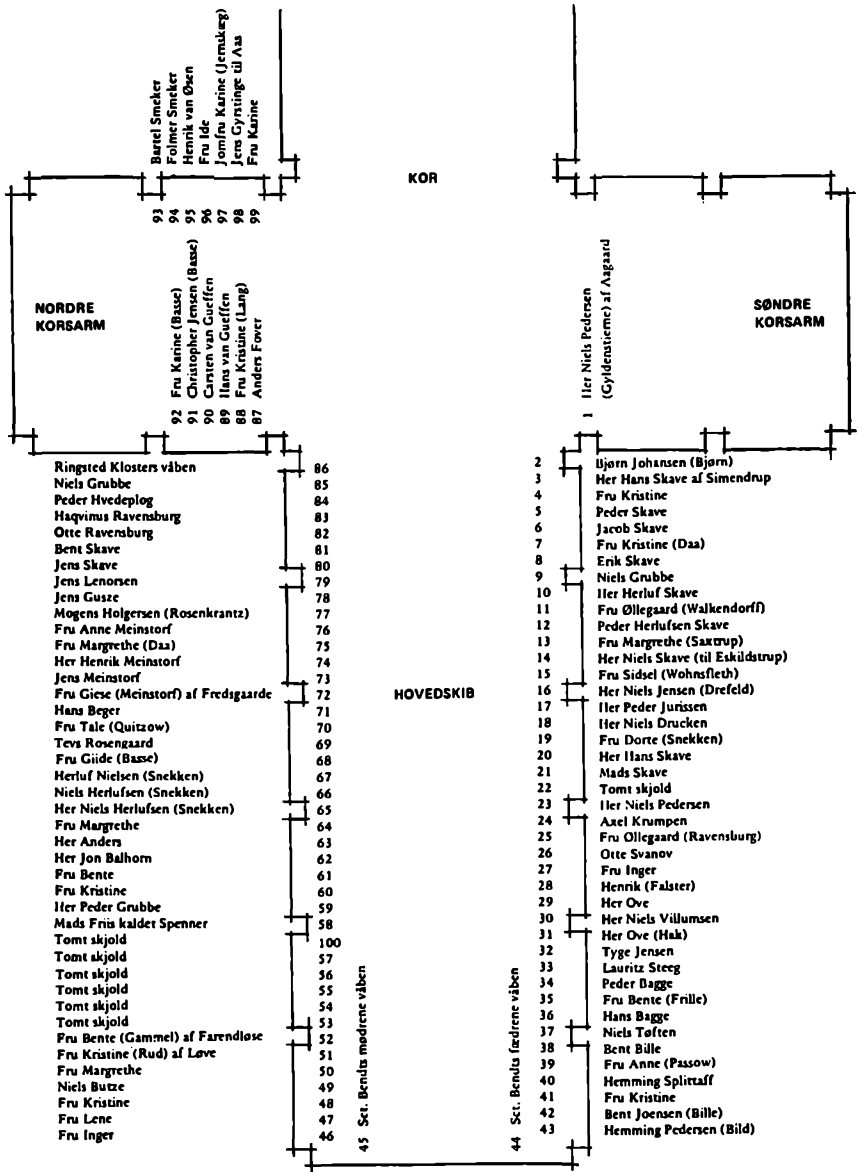
Der er imidlertid to kilder, som Thiset sikkert har kendt, men som han ikke har taget i betragtning. Den ene er den i 1779 udkomne beskrivelse af Sct. Bendts forfatter af Andreas Reyersen, som var sognepræst ved kirken 1769—78 (5). Reyersen giver en meget omhyggelig og detaljeret beskrivelse af kirkens seværdigheder, altså også af skjoldefrisen, som den så ud på hans tid. Når Thiset ikke har taget Reyersen's beskrivelse i betragtning, er det naturligvis fordi den er senere end Abildgaard's tegning. Sammenholder man Reyersen's beskrivelse med Abildgaard's tegning, ser man da også, at mange tinkturer er blevet ændret i den mellemliggende tid. Det er nok sket ved den opfriskning

af frisen, som fandt sted få år før Reyersen udgav sin beskrivelse (6). Det værdifulde ved denne beskrivelse er imidlertid, at Reyersen meddeler *hvor* i kirken de forskellige skjolde var placeret (Storck har flere steder ændret rækkefølgen, så det kan man ikke se idag) (fig. 4). Som vi senere skal se, har dette betydning. Desuden fortæller han, hvad han kan skimte under hvidtekalken af navnerester og tinkturer i de tilfælde, hvor navne og våbener har været overkalkede. Det gør Abildgaard ikke; han tegnede kun, hvad han med sikkerhed kunne se. Det vil føre for vidt her at give eksempler på, hvad dette betyder, det skal kun bemærkes, at Reyersen's iagttagelser i nogle tilfælde bekræfter Thiset's slutninger, men i andre tilfælde gør dem tvivlsomme.

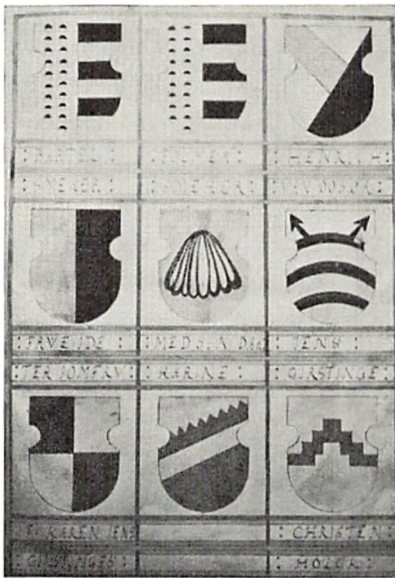
Munkens våbenbog

Den anden kilde, som Thiset ser bort fra, er en våbenbog, som findes i Det kgl. Bibliotek (7). På titelbladet står der *Antiquissima Nobilitatis Danicæ Insignia* med en tilføjelse om, at våbenbogen er udført af en adelig munk fra Esrom kloster. Den indeholder 137 våbener (samt en del inskriptionstavler) hentet forskellige steder fra. 56 af disse våbener stammer fra Ringsted, medens 41 (samt inskriptionerne) er fra Sorø (8). Blandt de våbener, der tydeligvis er fra Ringsted Sct. Bendts, er der seks, som ikke findes på Abildgaard's tegning af frisen. Disse er følgende:

Et våben uden navn: Delt på skrå af hvidt og rødt, en rød savtakket bræmme i det hvide felt danner en hvid skråbjælke (fig. 5).

4. Rekonstruktion af våbenskjoldenes placering ifølge Reycrsen's beskrivelse 1779. Numrene svarer til rækkefølgen af våbenerne på Søren Abildgaard's tegning. Navnene svarer til Thiset's identifikationer (dog med anvendelse af moderne stavemåde).

5. Side 3 i »munkens våbenbog«. Alle de viste våbener findes på Abildgaard's tegning med undtagelse af de to sidste i nederste række. Det kgl. Bibliotek.

Christen Holck: Syv røde mursten i hvidt (fig. 5).

Oluf Rosensparre: Rød sparre med tre hvide roser i hvidt felt (fig. 6).

Steen Brahe til Knudstrup: Lodret sort bjælke i hvidt (fig. 6).

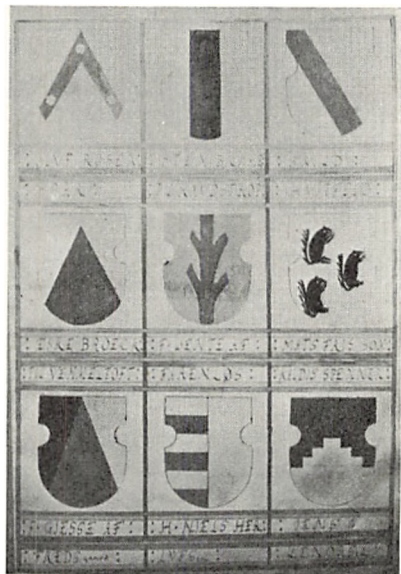
Arild Huitfeldt: Rød skråbjælke i hvidt felt (fig. 6).

Esgre Brok til Vemmetofte: Blå spids fra neden i hvidt felt (fig. 6).

Som det fremgår, har våbenerne for Rosensparre og Brahe forkerte tinkturer, hvilket dog er uden betydning (det er der flere våbener der har). *Det ser altså ud, som om vi her har seks af de syv manglende våbener!* Men kan det ikke være våbener fra andre steder, som den adelige munk fra Esrom har blandet

ind mellem våbenerne fra Ringsted? Det ser ikke sådan ud, for det viser sig, at disse seks våbener passer ind i rækkefølgen af skjoldenes oprindelige placering i kirken, således som denne fremgår af Reyersens beskrivelse.

For en umiddelbar betragtning ser det ud, som om våbenerne i våbenbogen kun delvis sidder i samme rækkefølge som på Abildgaard's tegning og efter Reyersens beskrivelse, men en nærmere analyse viser, at der er system i ordningen af våbenerne i munkens våbenbog — blot et andet end hos Abildgaard og Reyersen, der begge begynder i samme ende af frisen og anfører skjoldene fra venstre til højre (se fig. 4). I våbenbogen kommer imidlertid først 1) de syv våbener, som

6. Side 4 i »munkens våbenbog«. De tre våbener i øverste række og det første i næstøverste findes ikke på Abildgaard's tegning. Det kgl. bibliotek.

sad i nordre korsarms østside; så følger fra hovedskibets nordside 2) de seks våbener, som Reyersens siger er overkalkede; derefter 3) de fem våbener, som sad på pillerne mellem de seks fag i hovedskibets nordside og 4) resten af våbenerne i hovedskibets nordside bortset fra ni (9). Herefter følger 5) de seks våbener, som sad i nordre korsarms vestside, og endelig 6) følger våbenerne i hovedskibets sydside — men denne række er ikke fuldført (der mangler 43). Desværre sad det syvende af de manglende våbener her (nr. 15 hos Abildgaard), så dette får vi ikke oplysning om hos munken.

Det fremgår af Reyersens beskrivelse, at der overalt i hovedskibet var seks våbener i hvert fag. Også i munkens bog sidder våbenerne i en rækkefølge svarende til seks og seks hos Abildgaard (når hensyn tages til, at hver syvende sad på en pille). Hos Abildgaard er der imidlertid kun tegnet 5 tomme skjolde på det sted i frisen, hvor Reyersens siger, at alle skjoldene var overkalkede, så man ikke kunne skelne dem (se fig. 2). Til gengæld har Abildgaard et tomt skjold sidst i rækken som nr. 100 (efter fru Karine, Jens Gyrstinges). Men det må være en fejl! Reyersens siger nemlig udtrykkeligt, at rækken af våbener slutter med fru Karine's. Han er ellers meget omhyggelig med at fortælle om rester af overkalkede våbener, så der er grund til at tro, at der ikke har været flere. Forklaringen er antagelig den, at Abildgaard ved en fejltagelse er kommet til at lade kun 5 af sine skabeloner stå tomme, og da han har afsat nøjagtig 100, altså det samlede antal, har han fået en skabelon tilovers til sidst.

Dette er imidlertid af mindre betydning, idet det første af de seks omtalte våbener (det navnløse) i munkens bog står lige efter fru Karine's (se fig. 5). Det *kan* altså godt være nr. 100 svarende til Abildgaard's tomme skjold! Derefter er der 5 navngivne våbener tilbage, svarende til Abildgaard's 5 tomme skjolde.

Der er altså i høj grad grund til at antage, at vi her har fundet 6 af de 7 manglende våbener.

Thiset's teori

Nu kan der næppe være tvivl, om at Thiset har kendt munkens våbenbog. Når han ikke tager den i betragtning ved frisens rekonstruktion, er det utvivlsomt fordi de fem navne ikke nævnes i Mar. Dan., og som nævnt baserede Thiset rekonstruktionen på den antagelse, at Mar. Dan. hverken har flere eller færre navne, end der har været skjolde i frisen (når navnene, der stammer fra gravstene og epitafier er trukket fra). Denne teori er imidlertid ikke skudsikker. Adels Lexiconet nævner f. eks. såvel en Henrik som en Niels Busk, der angives at være begravet i Ringsted, men Mar. Dan. nævner kun en Hendrich Buck. Ligeledes nævner Adels Lex. både en Her Jon Balhorn og en Anders Balhorn, ligeledes med Ringsted som kilde, men Mar. Dan. nævner kun Her Jon, hvis navn findes i frisen. Man må vist derfor sige, at overensstemmelsen mellem Mar. Dan. og Abildgaard's tegning er uden større betydning, for hvis der mangler blot eet navn, som vitterligt har været i Sct. Bendts, kan der også mangle flere!

Hvem var personerne?

Der er imidlertid en anden omstændighed som gør, at man kan tvivle på, at de seks våbener har hørt til skjoldefrisen, nemlig at tre af de navne, der nævnes, er på personer, som levede *efter* reformationen. Man har hidtil antaget, at alle de personer, der nævnes i frisen, levede før den katolske kirkes æra sluttede i Danmark. Steen Brahe til Knudstrup (i Skåne) var imidlertid født 1547 og døde først 1620. En tidligere Steen Brahe til Knudstrup kendes ikke. Han havde ganske vist tilknytning til Sydsjælland, idet han foruden Knudstrup også ejede Bregentved og Tersløse. Men tidsmæssigt passer han altså ikke. Oluf Rosensparre til Skarhult (i Skåne) havde også tilknytning til Sydsjælland, hvor han bl. a. ejede Holmegaard, men han var født 1559. En tidligere Oluf Rosensparre kendes

7. Hertug Knud af Estland's våbenskjold i Sct. Bends. E. H. fot.

8. Peder Krumpen's våbenskjold i Sct. Bends. Det blev fjernet ved Storck's restaurering og opbevares nu i kirkens museum. Møllehulets farve er gulbrun. Nationalmuseet fot.

ikke. Arild Huitfeldt må være rigskansleren, idet der ikke kendes nogen tidligere Arild. Han var født 1546 og døde 1609. Også han havde tilknytning til Sydsjælland, idet han var lensmand på Vordingborg og forstander på Herlufsholm. Men tidsmæssig passer han altså heller ikke.

Det gør de to andre derimod. Christen Holck, som nævnes 1492 og 1502, er stamfader til slægten Holck fra Barritskov i Jylland. Hans tilknytning til Sydsjælland er imidlertid ukendt. Esge Brok er uden tvivl den »Esge Brock de Sealandie«, som 1482 blev immatrikuleret ved universitetet i Rostock. Han var søn af Lage Esgesen Brok til Essendrup (Gl. Estrup), som 1472 på mystisk vis arvede Vemmetofte. Denne Esge Brok, der en tid var

kannik i Roskilde, døde før faderen (hans broder Niels arvede derfor Vemmetofte), men det er sandsynligt, at han bestyrede Vemmetofte for faderen, og som ældste søn og arving kan han godt have skrevet sig »til Vemmetofte«.

Dr. Nørlund's teori

Hvis de seks våbener har været i frisen i Sct. Bendts — hvad der altså er meget, der tyder på — kan det underbygge den teori, som dr. phil. Poul Nørlund har fremsat (10), og som går ud på, at der slet ikke har været nogen *middelalderlig* skjoldfrise i Sct. Bendts! Han fandt det nemlig påfaldende, at man ikke fandt nogen skjoldfrise fra 1300 og 1400-tallet, da man fjernede den

eksisterende frise. Man fandt faktisk kun to middelalderlige våbenskjolde. Det ene var hertug Knud's våben, som dr. Nørlund mente måtte være ældre end 1300 (fig. 7). Denne hertug Knud var Valdemar den II's uægte søn, som døde 1260. Det andet middelalderlige våben var et Krumpen-våben, som sad på en af jordbuerne (fig. 8). Det har tilhørt en Peder Krumpen. Han kendes ikke fra dokumenter, men Krumpen-slægten sad i 1400-tallet på herregården Ravnstrup, og Peder Krumpen har nok været fader til den Esben Pedersen (Krumpen), som nævnes 1395—1407.

Udover disse våbener fra middelalderen fandt man dog spor af en frise med renaissanceskjolde (fig. 9).

9. Resterne af den ældre skjoldfrise. De 12 våbener kan tydes således: Hr. Hans Skave med sin hustru frue Kirstine og deres søn hr. Niels Skave / Hr. Herloff Skave med sin hustru frue Ølgar (Øllegaard Valkendorf) / Hr. (Peder) Herloff (søn) Skave med sin (hustru) frue Margrethe (Saxtrup) / (Bent) Bille / Frue Anc (Passow), her Thue Runebeck(s) hustru / Hemming Splittaf / Frue Chirstine (Thott ?) / (Bent) Joensen (Bille). Disse våbener og personer forekommer også i den yngre frise. Ved rekonstruktionen af den yngre frise benyttede Storck skjoldformen og de gotiske minuskler fra denne ældre frise. Nationalmuseet fot.

Våbenerne og navnene fra denne ældre frise (som kun omfattede 12 våbener), gik igen i den eksisterende frise (men kun delvis i samme rækkefølge).

Dr. Nørlunds teori gik derfor ud på, at hele frisen kunne være konstrueret i 1500-tallet, og han mistænker, at den kunne være en frugt af præsten Iver Bertelsen's lærdom. Med andre ord et falsum!

Iver Bertelsen, som var kgl. befalingsmand på Ringsted kloster 1571—72 og igen 1580—83, var vitterligt en meget historisk interesseret mand. Han indlagde sig bl. a. for tjeneste ved at sætte kongegravene istand. Fra 1572—80 var han forstander for Sorø kloster og havde således haft frisen dér for øje. Man kan godt tænke sig, at denne på mange måder aparte mand har tænkt, at »so ein ding must Ringsted auch haben«, og at han på basis af klosterets gavebreve, skøder etc. har komponeret en skjoldefrise med navnene på klosterets velgørere gennem et par århundreder. At han så har medtaget nogle samtidige stormænd — bl. a. rigets kansler — kan han have haft sine egne grunde til.

Man har dog af flere grunde svært ved at tro, at frisen skulle være een mands værk. Dels skulle han altså ikke blot finde henved hundrede navne frem, han skulle også finde frem til de pågældendes våbener (og komponere de ukendte!). Dels skulle man tro, at hvis en historiker komponerede en sådan frise, ville han lægge kronologien til grund (den ville jo klart fremgå af gavebreve, adkomstbreve etc., som altid er tinglyste og daterede), men der er intet i frisen, der tyder på en kronologisk orden.

Thiset mente da også, at de oprindelige navne og skjolde har været anbragt med store mellemrum forskellige steder på vægge og hvælvinger, og efterhånden som antallet er vokset, har man fyldt mellemrummene ud, indtil man i slutningen af 1500-tallet har anbragt dem i en samlet frise uden kronologiske eller heraldiske hensyn og med en fælles skjoldskabelon. Det er måske her, at vi skal finde Iver Bertelsen's indsats.

På den tid, da Iver Bertelsen var befalingsmand på Ringsted kloster, skete der en hel del i kirken. Den fik et nyt spir, som blev bekostet af landsdommeren i Ringsted, Lave Beck til Førslev (der også var en initiativrig mand), og som sagt lod Iver Bertelsen kongegravene sætte i stand. Der er grund til at tro, at der har været tale om en større renovering af kirken, og at denne var foranlediget af en stor begivenhed, som fandt sted i kirken den 8. juli 1584. På denne dag blev Frederik II's lille søn Christian (IV) hyllet på Sjællands landsting. Da var Iver Bertelsen ganske vist død året før, men forberedelserne havde stået på i længere tid. Måske er det ved denne lejlighed, at de middelalderlige kalkmalede våbenskjolde, der, som Thiset mener det, sad i malerisk uorden, er blevet fjernet til fordel for en regulær frise. Altså en rekonstruktion svarende til den Storck foretog 300 år senere.

Noter

1. Nationalmuseets bibliotek.
2. Gen. og herald. saml. generalia in folio nr. 48.
3. Se Nyt dansk Adelsleksikon, side 343 f. f.

4. Nogle af Thiset's identifikationer må idag anses for at være tvivlsomme, men det falder udenfor denne artikels rammer at komme ind på disse tvivlstilfælde. Det skal dog nævnes, at nr. 68 (se fig. 2 og 4) næppe er et Bassevåben, idet de nye Basser's vædderhorn ikke var krydslagte. Krydslagte vædderhorn førtes derimod af væbneren Jep Tordsen 1450 og væbneren Torbern Nielsen 1455.
5. Andreas Reyersen: Beskrivelse over Sct. Bendts Kirke i Ringsted, 1779.
6. Reyersen, side 29.
7. Gl. kgl. saml. nr. 1008.
8. Det kan lyde mærkeligt, at en munk fra Esrom tegner en våbenbog med våbener hovedsagelig fra kirkerne i Sorø og Ringsted, men forklaringen er nok, at Esrom kloster ved reformationen blev lagt under abbeden i Sorø, og 1559 blev de sidste 11 munke fra Esrom overflyttet til Sorø kloster. Hvorfra de øvrige våbener i munkens våbenbog stammer fra er ikke klart, dog menes 8 – måske 24 – at stamme fra Aal kirke i Jylland, se herom Knud Prange: »– og 8 våbener fra Aal kirke«. Fra Ribe Amt 1975.
9. 9 våbener svarer til een side i våbenbogen. Det kan indicere, at den eksisterende våbenbog er en kopi af en oprindelig, idet de 9 våbener åbenbart har siddet før side 7 i den eksisterende bog. Den oprindelige våbenbog har måske været overleveret defekt med løse blade, hvilket dels kan forklare de mange manglende våbener, dels at Sorø og Ringsted er blandet mellem hinanden. Kopisten har åbenbart ikke set friserne.
10. I afhandlingen om kalkmalerierne i Mogens Clemmesen: Ringsted kirke, 1927.

Heraldica varia

Sir Harold Wilsons våben

Fra et norsk medlem af SHS, Niels Garmann Johnsen i Kristiansand, har Heraldisk Tidsskrift modtaget et klip fra en engelsk avis om det våben Storbritanniens tidligere premierminister Harold Wilson lod udarbejde, da han blev udnævnt til ridder, knight, af Hosebåndsordenen med den tilhørende titel af Sir. Våbenet blev komponeret og tegnet i løbet af 1976 og er nu blevet placeret over hans stol i St. George's Chapel i Windsor, som er Hosebåndsordenens kirke:

I hvidt felt et sejlskib af gammel type i egne, naturlige farver, under et rødt skjoldhoved hvori hovedet af en kronhjort, set forfra, gult, mellem to hvide vand-lædersække. På en stålfarvet hjelm, set forfra og med åbent visir (ranghjelm for knights og baronetter), et fyrtårn og foran det, krydset, en spade og en pennestjerner, alt i deres naturlige farver. Hjelmskjoldet er i skjoldets vigtigste farve og metal, dvs. rødt (som skjoldhovedet) på ydersiden og hvidt på indersiden. Skjoldholdere, dekster en vinget løve, purpur, på vingen belagt med tre hvide roser, sinister en gul grif, på vingen belagt med tre røde roser. Om skjoldet Hosebåndsordenens rem, blå, med spænde, kanter

og motto *Honi soit qui mal y pense* i gult. Nederst et bånd med Sir Harold Wilsons valgsprog: *Tempus imperator rerum, Tiden (er alle) tings hersker.*

Sejlskibet i hvidt felt er taget fra våbenet og flaget for Trinity House, en fra middelalderen stammende institution, som tager sig af sømandsuddannelse og andre maritime opgaver. Harold Wilson er Elder Brother i Trinity House, vel en slags medlem af styrelsen. De to sæt lædersække til transport af vand (en figur som vistnok kun forekommer i engelsk heraldik, men er ret almindelig dér) er hentet fra våbenet for Rievaulx Abbey i nærheden af hvor familien Wilson stammer fra. Hjortehovedet er fra våbenet for Harold Wilsons skole.

Fyrtårnet på hjelmen er det berømte Bishop Rock lighthouse, ud for Scilly Øerne ved vestspidsen af Cornwall, hvor Wilson har sit sommerhus, men kan muligvis også repræsentere hans medlemskab af Trinity House. Spaden og pennestjerner er Labour Partiets mærke, de står for håndens og åndens arbejdere.

Dekster skjoldholder, den vingede purpur løve, er taget fra våbenet for Kirklees District Council i Yorkshire, som omfatter Huddersfield, Wilsons fodedsted. De hvide roser repræsenterer York og Yorkshire. Sinister skjoldholder, den gyldne grif, er taget fra våbenet for Knowsley District Council i Lancashire (som igen har den fra Lord Derbys våben). Knowsley omfatter Wilsons valgkreds, Huyton. De røde roser repræsenterer Lancaster og Lancashire.

Valgsproget er overtaget fra Urmagerlauget i London, the Clockmakers' Company, som Wilson er æresmedlem af.

I betaling til College of Arms har skjold og hjelm kostet Harold Wilson £ 480, og dertil kommer £ 110 for skjoldholderne. I England er det normalt kun medlemmer af Overhuset og indehaverne af de højeste ordener, som har lov til at føre skjoldholderne.

S. T. A.

7. internationale flagkongres

87 deltagere fra 11 lande var mødt op til denne den anden flagkongres i U.S.A. Tidspunktet var lagt således, at afslutningsdagen på kongressen faldt sammen med 200-årsdagen for indførelsen af det første Stars and Stripes den 14. juni 1777.

Indkvartering, foredrag og indtagelse af mad og drikke foregik på George Washington University, men desværre i tre forskellige bygninger. Ved siden af mange interessante foredrag fik deltagerne lejlighed til at se flere af Washington's berømte museer. På selve mindedagen den 14. overværede vi en flaghejsning, samt den officielle ceremoni med militærparade i gamle og ny uniformer givet af Department Of Defence foran Washington Monument. Alt var glimrende arrangeret. Man kunne blot have ønsket, at der med i programmet var lagt en sightseeing tur gennem Washington. Tiden var meget knap. Mange af os var i U.S.A. for første gang, og det var en stor oplevelse i sig selv at komme til dette enormt interessante land.

På kongressen blev det endeligt fastsat, at Nordisk Flagselskab er vært for den næste, den 8. Internationale Vexillologi Kongres i Skandinavien i 1979, nærmere betegnet i Danmark og Sverige.

FIAV, d. v. s. den Internationale Sammenslutning af Flagselskaber, har fået et nyt medlem fra Sri Lanka, således at der nu er – så vidt jeg husker – 18 medlemmer i FIAV.

FIAV's generalforsamling har en delegeret fra hvert af de 18 medlemmer. Herudover vælges for hvert land et rådgivende medlem. Disse er for de Nordiske Lande følgende: fra Danmark Paul Warming, fra Finland Bo Tennberg, fra Norge Atle Grahl-Madsen og fra Sverige Walter Rydberg. Christian Fogd Pedersen

Ny lagstiftning om finska kommunvapen

Den 1 januari 1977 trädde den nya kommunallagen (10.12.1976/953) i kraft i Finland. Genom den upphävdes bl. a. lagen om kommunvapen (8.4.1949/261). I stället stadgas om kommunvapen nu i kommunallagens 14 §, vilken här anförts in extenso:

»Kommunfullmäktige kan för kommun godkänna kommunvapen, som är utarbetat enligt allmänna heraldiska regler. Beslut

om godkännande eller ändring av vapen skall underställas ministeriet för inrikesärendena för fastställelse. Ministeriet skall innan kommunvapnet fastställs införskaffa riksarkivets utlåtande i saken.

Kommun, för vilken vapen tidigare har fastställts eller där sådant av ålder har brukats, äger rätt att alljämt använda vapnet.

Av vapnet skall användas hela vapenbilden eller enbart det däri ingående emblemet. Vapnets användning övervakas av kommunstyrelsen.

Detta nya lagstygande upptar det mesta, om vilket tidigare stadgats enbart genom förordning (8.4. 1949/262). Såväl beslut om godkännande av nytt vapen som beslut om ändring av tidigare godkänt vapen – något som den gamla lagen inte kände – skall underställas inrikesministeriet för fastställelse. Enligt den nya kommunallagen insänds fullmäktiges beslut för fastställelse direkt till ministeriet och inte som tidigare via länsstyrelsen. Ministeriet granskar icke blott beslutets formella riktighet utan också dess ändamålsenlighet, t. ex. vapnets heraldiska skick.

Över fullmäktiges beslut kan besvär anföras innan fastställelsen till inrikesministeriet och i högsta instans till högsta förvaltningsdomstolen. Besvär kan anföras av en var vars rätt blivit kränkt genom beslutet, t. ex. en adelsman vars vapen åtnjuter stadgat skydd eller en annan kommun; dessutom kan varje kommunmedlem besvära sig beträffande beslutets formella riktighet.

Enligt den gamla lagen hade endast stad och köping rätt att fortfarande bruka av staten tidigare stadfäst eller av ålder använt vapen. Denna rätt utsträcks nu också till landskommunerna; köpingarna har avskaffats och blivit städer. Stadgandet lär icke behöva tillämpas i större utsträckning; endast en stad, Åbo, använder ett aldrig fastställt vapen, tretton städer har vapen fastställda genom förordning före 1949 och samtliga landskommuners vapen är fastställda med stöd av den nu upphävda lagen kommunstyrelsen.

Då alla Finlands kommuner numera har egna vapen och lagen om kommunvapen blivit upphävd, har en tidsperiod i finsk heraldik – någongång kallad dess första blomstring – gått till ända. De heraldiska stadgandenas inlemmande i den nya kommunallagen är ett uttryck för hur väl integrerade kommunvapnen blivit i det finska kommunallivet. Henrik Degerman

Heraldisk litteratur siden sidst

Fantasiskabninger

Heinz Mode: *Fabulous Beasts and Demons*, 280 sider med over 400 illustrationer, hvoraf 52 i farver, 25×28 cm, Phaidon Press, London 1976: pris, indbundet i hellærred: £ 9.95. Oversat fra *Fabeltiere und Dämonen*, Edition Leipzig, Østtyskland, 1973.

For at få et overblik over sit enorme emne begynder forfatteren med at dele det op i kategorier. Han prøver sig frem og bliver stående ved følgende fem grupper:

1. »Dyre-mennesker«, skabninger med menneskelig krop eller kroppsposition, men med dyrehoved eller andre dyre-elementer. Eksempler: djævel, engel, satyr, ægyptiske guder.

2. »Menneske-dyr«, skabninger med dyrekrop eller -kroppsposition, men med menneskehoved eller andre menneskelige elementer. Eksempler: sfinks, kentaur, harpy.

3. Skabninger som er sammensat af elementer fra forskellige dyr, uden menneskelige træk. Eksempler: grif, pegasus, søhest.

4. Skabninger som kun på et enkelt punkt afviger fra det normale. Eksempler: mennesker med kun ét øje eller ét ben, eller med mere end to arme. Dyr med to eller flere hoveder.

5. Skabninger hvori der indgår elementer som hverken stammer fra menneske- eller dyreriget. Eksempler: halvt træ/halvt kvinde, halvt skib/halvt løve, en vandrende tromme.

Alt dette lyder forstandigt og gennemtænkt. Det samme kan desværre ikke siges om bogen som helhed. Fremstillingen er usammenhængende og dårligt organiseret (alene det, at illustrationerne er fordelt i to serier, anbragt mellem hinanden, den ene nummereret, den anden uden numre). En stor del af teksten består i oprensninger, der ofte forvirrer begreberne, snarere end at klare dem.

Trods interessante enkeltheder, både i oplysninger og vurderinger, virker forfatterens viden spæd og overfladisk. Han gentager sig selv, og flere steder modsiger han vistnok sig selv – så vidt man forstår, efter

3–4 gennemlæsninger. Selve det sproglige er nemlig langt fra klart. Bag ved den passage som den engelske oversættelse (der er anonym) har ryddet gennem teksten, fornemmer man den tyske originals underskov af lange, uklart formulerede sætninger. Forfatteren fører talrige diskussioner, ikke mod modstridende vidnesbyrd eller mod andre forfatteres opfattelse, men mod sine egne definitioner.

Måske hænger det sammen med skribentens og forskerens rolle bag Jerntæppet. Fem-seks steder i bogen kommer Heinz Mode ind på fantasiskabningernes forhold enten til klassesamfundet eller til det klassesløse samfund. Fx. nævner han (p. 14), at »dyre-mennesker«, menneskelignende væsener med fx. dyrehoved, udspringer fra ideologien i et samfund, som endnu ikke er opdelt i klasser. Det er ikke noget han hævder, og slet ikke noget han beviser. Han nævner det som et selvklart, indlysende forhold, der tydeligvis ikke behøver nogen nærmere forklaring. Måske er det nødvendigt med den slags marxistiske postulater, hvis man vil have en bog udgivet i Østtyskland?

Muligvis er det også denne baggrund der præger forfatterens forsigtighed over for sine fabeldyr i det hele taget. Han fortæller om, hvor de stammer fra, men gør næsten ingen forsøg på at forklare hvad de står for, hvilke forestillinger de udspringer af, eller hvad de evt. symboliserer.

Fantasiskabningernes rolle inden for heraldikken nævnes et par steder, og her er det i alle fald tydeligt, at de oplysninger der gives – eller ikke gives – er præget af forfatterens hjemstavn. Der vises 10–12 våbener med fabeldyr i, dog uden at oplyse om våbenindehavernes navn. Om enhjørningen nævnes, at den især er populær i Storbritannien, og at den i politiske karikaturer symboliserer dette land. Den traditionelle »britiske løve« er åbenbart kasseret (vejet og fundet for sympatisk?) i Østtyskland. Om dobbeltørnen fortælles på flere sider, uden med et ord at nævne, at

den også optræder i heraldikken, bl. a. som våbendyr for både det tyske og det russiske kejserrige!

Bogen afsluttes med en litteraturliste samt et alfabetisk register over de i bogen omtalte skabninger, i alt ca. 385. Her har man dem samlet, alle de gængse: drage, basilisk, havfrue osv., plus en lang række velkendte, om end sjældnere optrædende, såsom vores nordiske Midgårdsorm, den tyske folketros Lorelei, den græske mytologiske tyremenneske Minotaurus og aztekerens fjerklædte slange Quetzalkoatl. Og endelig et stort antal, som i alle fald anmelderen aldrig før var stødt på: Endrop, en rumænsk fiskehest; Filsar, et vinget elefantmenneske fra Østasien; og Labartu, en babylonsk feberdæmon, en kvinde med løvehoved og æseloren.

Det bedste ved bogen er illustrationerne, nogle skrækindjagende, andre meget smukke, og næsten alle værd at studere nærmere.

S. T. A.

Dyrene og heraldik

Georg Scheibelreiter: Tiernamen und Wappenwesen, 150 sider, Hermann Böhlau Nachf., Postfach 167, Schmalzhofgasse 4, 1061 Wien, 1976; pris, hæftet, DM 68.

Dyrenes rolle i symbolverdenen overskygger alle andre grupper, og for at forklare dette er det utilstrækkeligt at tale om menneskenes interesse for dyr eller kærlighed til dyr. Det er en følelse som går langt dybere. Fra urtidens jagt-magi til nutidens reklameverden – »Den med tyren!«, »Kom en tiger i tanken!« – er vores forestillingsverden gennemtrængt med denne idé: dyrene er idealet! Vi ønsker at være som dem. Vi ønsker at være dem.

Denne holdning til dyrene afspejler sig i høj grad i heraldikken. Eksempelvis kan det nævnes, at ca. 50 % af danske adelsvåbener har et eller flere dyr (eller fabeldyr), eller dele af dyr, som skjoldemærke. En bog om »Dyrenavn og heraldik« skulde derfor have stor interesse.

Bogstaveligt talt så langt tilbage de sproglige vidnesbyrd rækker, har folkeslag taget navn efter dyr. »Italierner« – som Italien har navn efter – betyder »oksefolket«. Mange af de navne på galiske og germanske stammer som Cæsar nævner i »Gallerkrigen« og Tacitus i sin

»Germania«, kan oversættes ved Hundestammen, Ravnekrigerne, Vildsvinefolket, Hjortemændene, og så videre, i mange variationer. (Og hvad siger vi i nutiden? Ulveunger, Blåmejer, Ørkenrotter, Sorte Pantere).

En endnu større rolle spillede dyrene imidlertid ved navngivning af personer. En uhyre stor del af det navnemateriale som kendes fra jernalder og folkevandringstid, består af variationer over eller afledninger af navne for, især, bjørn, ulv, vildsvin, tyr, uroks, ørn, ravn, men også hund, hjort, elg, hest, buk, bæver, svane og slange (orm, drage).

Meget af alt dette hænger utvivlsomt sammen med urgamle totem-forestillinger, kollektive eller individuelle, en beundring for og en følelse af identitet med det pågældende dyr, måske med myter om nedstamning fra dyrene. Af skjaldedigtning og sagaer (Bjarkemål, Nibelungenlied) fremgår det, at krigere og helte kunne have deres »sympatidyr« eller »sjæledyr«: de kunne forvandles til f. eks. svane, bjørn eller hjort, de modtog hjælp fra disse dyr og ydede dem til gengæld hjælp. Andre former for dyre-sympati og dyre-opkaldelse kunne gå gennem de guder, som det pågældende dyr var knyttet til, såsom Frejs vildsvin og Odins ravne. Men der kunne også være helt andre årsager. Forfatteren omtaler således navne der betyder »hestebetvingeren« eller »den som ejer mange okser«.

Det er nærliggende at tænke sig, at dyre-navnene har været ledsaget af en tilsvarende dyre-påklædning eller dyre-udsmykning: skind, horn, maske, og derfra igen: stander, felttegn, hjelmsfigur, våbenornamentik, skjoldmærke, gudebillede m.m. i form af dyrebilleder. Og dermed er vi jo ovre i heraldikken. Forfatteren nævner eksempler fra litterære kilder (kimbrernes tyre-billede, vikingernes ravnebanner) og fra arkæologiske fund. Desværre er kun yderst få af disse gengivet. Alt hvad værket kan opvise af illustrationer er 15 spinkle stregetegninger.

Sammen med kristendommen kom et nyt sæt dyresymboler til Europa, dels nye dyr (love, enhjørning, due), dels en ny symbolik i de gammelkendte dyr (f. eks. ornen som evangelisten Johannes' fugl eller vildsvinet som billede på ondskab). Den nye udlægning af hvad dyrene »betød« blev især udbredt gennem værket Physiologus, »Den naturkyndige«, gennem

århundreder uhyre populær og oversat til alle Europas folkesprog. Forfatteren peger på, at også byzantinske drømmetyderbøger, der udlagde dyrs optræden i menneskers drømme, bidrog til en symbolsk fortolkning af dyrene.

Da den egentlige heraldik brød frem, i 1100-tallet, var de almindeligste dyreskjoldmærker: løve, vildsvin, hjort, ørn, falk, ravn, svane, bjørn, ulv, grif og enhjørning (sammenlign med Michel Pastoureaux »Den middelalderlige heraldiksyre verden«, Heraldisk Tidsskrift nr. 27, marts 1973, side 333). Hvad disse dyrefigurer skal repræsentere eller symbolisere (hedenske eller kristne forestillinger), om de evt. er talende eller de har en helt fjerde betydning, kan kun afgøres – om overhovedet – ved undersøgelser i hvert enkelt tilfælde. Og det kommer forfatteren slet ikke ind på.

Det er kedeligt, for det var faktisk dét man allerhelst ville have besked om. Bogen er altså ikke rigtig tilfredsstillende, heller ikke i sin fremstilling, som er tør og ikke særlig let (eksempelvis er ingen af dens talrige citater oversat, hvad enten de er på oldfransk, oldtysk, latin eller græsk). Men bogen har samlet en masse væsentlige og interessante oplysninger, og er især rig på ypperlige, nøjagtige henvisninger til hvor oldtidens og middelalderens litteratur omtaler dyrs forekomst i symbolik og heraldik. Alene dette er meget værdifuldt.

S. T. A.

Patriotisk genoptryk

A. Thiset: Skaanske By- og Herredsvåben i den danske Tid. (Ur Historisk Tidsskrift for Skåneland 1903); genoptrykt af Dansk-Skaansk Forening; Kbh. 1976; 30 s. (61 ill.). Pris Dkr. 20,00.

Omtrent samtidig med Dansk Historisk Håndbogsforlags genudgivelse af Thisets kolossale sigilværk har Dansk-Skaansk Forening foranstaltet ovenstående genoptryk, der imidlertid er langt mindre både af omfang og betydning for nutiden.

Modsat værket om adelsseglene er af handlingen om Skånes, Hallands og Blekinges våbener ikke en kildedrivelse, men en oversigt, hvis tilgrundliggende sragistiske materiale senere er publiceret af Grandjean (1937 og 1946). Nærværen-

de genoptryk har da heller ikke videnskabeligt sigte, men skal tjene lanceringen af en mærke- og platte-serie med »østdanske« våbener - »alt i originale Farver« som det hedder, skont Thiset udtrykkeligt pointerer, »at disse Farveangivelser kun ere Forslag«.

Genoplivelsen af Thisets våbenopfattelse kolliderer givetvis med svenske fagheraldikeres smagspolitik, som den kommer til udtryk fx. i den mod Riksheraldiker-åmbetets intentioner altid loyale Brita Greps nyttegninger af Hallands herredsvåbener (HT nr. 8), eller i Hans Schlyters våbenudkast for Hälsingborg (HT nr. 15) – skal man heri se et vidnesbyrd om den heraldiske fladestils manglende appel til videre kredse?

Heraldikeren får via dette genoptryk let overblik over et materiale, der fra tid til anden tolkes (Ystad: HT nr. 12), omformes (Barre, Fers: HT nr. 22) eller forkastes (Vellinge: HT nr. 34) under arbejdet med den levende svenske kommunalheraldik. Den ret omfattende senere litteratur (Achen og Rostock nr. 1800–1836) må imidlertid rådspørges ved mere detaljerede undersøgelser.

P. H.

Heraldik i Skåne

Hilfelingsskaanske tegninger, 152 upaginerede sider, udgivet af Dansk-Skaansk Forening, Box 54, 2920 Charlottenlund, postgiro 600 31 33, pris: Dkr. 96,50.

Carl Gustaf Gottfried Hilfeling (1740–1823) var svensk, men arbejdede i 1770'erne og 1780'erne for den danske stat med, især i Skåne, at »aftegne antiqviteter« fra den danske tid: våbenmærker, indskrifter, epitafier, gravsten, monumenter, ruiner, kæmpehoje, oldsager, mønter, sigiller m. m.

Hvor mange af Skånes 23 herreder Hilfeling gennemrejste, og hvor mange tegninger han sendte til København, er ikke klart. Formodentlig er en stor del af hans materiale gået til grunde ved Christiansborgs brand i 1794 og igen i 1884. Hvad der er bevaret – i det såkaldte »Dronningens Håndbibliotek« på Christiansborg – er ca. 120 tegninger dækkende fire herreder i det sydøstlige Skåne samt Ystad klosterkirke.

Næsten alle tegningerne omfatter våbenskjolde, i reglen flere: 2, 4, 8, 16, ja op til 32, en enkelt tegning hele 45. I alt skal

der nok være 5–600 våbengivelser, i mange forskellige kombinationer, 4-ånevåbener osv., men naturligvis med talrige gengangere. Våbenerne for slægter som Trolle, Urup, Marsvin, Grubbe, Ulfstand, Urne, Lunge, Goye, Ulfeld, Bille, Brahe, Krognos, Laxmand, Rosenkrantz og adskillige andre optræder igen og igen. Et sjældnere set våben, der også optræder hyppigt, er Sinclair. Også fra Skånes svenske periode har Hilffeling medtaget enkelte våbener, således Lillcngrip og Maclean.

Tegningerne er nydeligt udført og nydeligt reproduceret. På mange af dem har Hilffeling, med tydelig skrift, tilføjet oplysninger f. eks. om dimensioner, placering, datering, genealogiske forhold m.m., hvilket er så meget mere værdifuldt, som mange af de afbildede ting siden er forsvundet og i dag kun kendes gennem Hilffelings tegninger. Disse oplysninger suppleres i mange tilfælde af en kommentar, udarbejdet af Poul Willadsen, bag i bogen. Poul Willadsen kender Skånes historie som måske ingen anden og har her samlet megen interessant viden, selv om det kan besværliggøre orienteringen en smule, at han anvender gammel dansk stavning af skånske lokaliteter og andet land, som engang har hort under den danske krone, såsom Gulland for Gotland, og Ørken-øerne for Orkney Øerne.

Dog, dette er uvæsentligt. For enhver med interesse for Skånes heraldik eller for det sydostlige Skånes historie og topografi er »Hilffelings skaanske tegninger« en værdifuld bog.

S. T. A.

Heraldik for børn

Signaler og symboler, i serien »Tagfat-bøgerne«, oversat og bearbejdet efter »Signals and Messages« af Egon Schmidt, 32 sider gennemillustreret i farver, Gyldendal 1976, pris: i stiv karton Dkr. 12,00.

Bogen handler i tekst og billeder om en lang række former for (især) visuel kommunikation: færdselstavler og butiksskilte, billedskrift, totempæle, væremærker og firmamærker, religiøse symboler, påklædnings signaler (uniformer, embedsdragt, sørgelind), ryg- og ild- og lyssignaler, signalflag, doves fingersprog, gestus og »kropsprog«, tatoveringer og skuespillernes makeup, ansigtsudtryk m. m., alt sammen fremstillet forstandigt og fængslende.

Af særlig interesse for dette blads læsere er fire sider, en ottendedel af bogen, om heraldik og flag, med 7–8 pæne billeder og en udmærket tekst. For forældre, som gerne vil lægge et heraldisk frø i den rette jordbund, vil »Signaler og symboler« sikkert være en god idé.

S. T. A.

Hvad betyder billedet?

Hans Mølbjerg: Idé-åbninger gennem billeder, 126 sider illustreret, Gyldendal 1976, pris: Dkr. 47,50.

Billedet spiller en rolle i vort liv som måske aldrig for i menneskets historie: ikke blot i kunsten, men på plakater, i illustrerede bøger, i ugepressen og aviserne, på film og i TV. Billeder underholder os, oplyser os, påvirker os, vejleder os og vildleder os. Det er derfor i høj grad på sin plads at se nærmere på »billedet« og studere, ikke blot dets historie og æstetik, men også dets psykologi, dets funktion og dets virkning.

Det er dette studium Hans Mølbjerg har villet bidrage til med sin bog. Han har udvalgt ca. 50 kunstværker, strækkende sig fra hellristningerne til de nyeste nonfigurative, og påviser hvorledes disse billeder og skulpturer ikke blot gengiver eller forestiller noget, men også kan betyde noget, hvorledes de, ubevidst eller bevidst, kan afspejle en livsholdning, en religiøs overbevisning, en social stillingtagen, en politisk hensigt. En del af billedudlægningerne består af citater fra samtidig litteratur, ofte af stor skønhed og dybde, men også Mølbjergs egne kommentarer er i mange tilfælde slående. Bogen rummer talrige originale iagttagelser, tanker og formuleringer. At man ikke kan følge forfatteren i alle hans fortolkninger, er en anden sag.

Hvor kommer heraldikken ind? Det gør den egentlig, indirekte, over det hele. Heraldik består jo også af billeder som i de fleste tilfælde betyder noget, også ud over den direkte identifikation. Heraldik udtrykker noget, heraldik tager stilling, heraldik har en hensigt. Hvordan man finder frem til, hvad det enkelte våben evt. udtrykker eller demonstrerer, er så problemet. Mølbjergs bog kan hjælpe én til at lære dette. Alene hans brug af belysende citater bør inspirere til efterfølgelse:

hvad mente samtiden om de figurer man satte i et skjold, enhjørning, lilje eller hestesko? I øvrigt indeholder bogen dybsindige og overbevisende tolkninger af konkrete figurer, der også optræder i heraldikken, fx. knokkelmanden og kentauren.

Mange af bogens billeder er desværre unødvendigt dårligt reproduceret, dobbelt trist da det hele jo drejer sig om billeder.
S. T. A.

Ointroducerad adel 1975

Kalender över ointroducerad adels förening, 15:e årgången, redigerad av Christopher v. Warnstedt, 378 sider, Almqvist och Wiksell International, Stockholm 1976, ca. 60 Skr. i shirtingsbind.

Denne den 15. årgang af kalenderen påkalder sig særlig interesse såvel for sit genealogiske som sit heraldiske indhold.

Nye koste fejer bedst, siger et gammelt mundheld. Den nye redaktør (som iøvrigt er en gammel kending) har fejlet støvet af og rensset ud, så det forslår. Og i tilgift har han føjet meget »nyt om gammelt«.

De genealogiske landvindinger, som bl. a. er gjort af redaktøren under en 14 dages rejse til Frankrig, er så mange og så for tjenstfulde, at der næppe kan have været tid til at sove eller spise under turen.

Hvad det heraldiske angår har redaktøren fundet mange gamle og morsomme gengivelser af de pågældende slægters våbener og sat dem i stedet for mere stereotypede stregtegninger. Hensigten med disse udskiftninger er imidlertid ikke at glæde og fornøje, men, som redaktøren påpeger, at udskifte unøjagtige billeder med korrekte ældre våbengengivelser. Redaktøren erkender imidlertid, at det i denne udgave ikke helt er lykkedes på grund af tidsnød.

Kalenderen præsenterer syv »nye« slægter: Cantacuzino, Heymowski, Joussineau de Tourdonnet, von der Osten genannt Sacken, von Preen, Robertson-Pearce og von Strauss.

Kalenderen er i forhold til sin forgænger fra 1970 reduceret med over 200 sider. Dette har kunnet lade sig gøre ved at kappe en række udenlandske grene af slægternes træer, og ved en hårdhændet indførelse af forkortelser. Herved kommer forkortelseslisten til at indtage en nøgleposition i bogen. Men det gør det bestemt ikke nemmere, at forkortelseslisten er opdelt i 6 afdelinger.

Det er opmuntrende at konstatere, at Kalender över ointroducerad adels förening 1975 er gået over til at anvende betegnelserne dexter og sinister i stedet for højre og venstre.

Haxt. -

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 80, eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemst gennem dansk postgiro 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, c/o arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 9, 13, 16, 20 og 27 er udgæet. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, portofrit:

Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – For alle 23 numre til og med nr. 30: Dkr. 200. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, Snæsere, 4733 Tappernøje, Danmark

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F

Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge

Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark

Kontorschef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A 2, 00250 Helsingfors 25, Finland

Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F

Museumsinspektør Peter Bondesen, Adelgade 65, 9500 Hobro, Danmark

Henrik Degerman, Irjala gård, 03400 Vichtis, Finland

Arkitekt M. A. A. Esbjørn Hiort, Parkvej 6, 2960 Rungsted Kyst, Danmark

Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark

Bibliotekar Christian Fogd Pedersen, Listedvej 84, 2770 Kastrup, Danmark

Fil dr Jan Raneke, Vallgatan 3, 324 00 Lomma, Sverige

Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige

Kammarherre C. G. U. Scheffer, Karlavägen 94, 115 22 Söckholm

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K

Arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark (kasserer)

Major O. H. M. baron Haxthausen, Snæsere, 4733 Tappernøje, Danmark

Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemoes Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark

(formand)

Fil dr Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær)

Hovrättsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F